

**BRABANTSE ONDERNEMERS
GEVEN DE TRANSITIE VAN DE
LAND- EN TUINBOUW VORM**

**OMDENKERS EN
DOORZETTERS **

STUURGROEP
LANDBOUW INNOVATIE
BRABANT

Januari 2023

Dit boek, over de kracht van innoveren in de agrarische sector, is uitgebracht ter gelegenheid van 7x4 jaar Stuurgroep Landbouw Innovatie Brabant, een gezamenlijk initiatief van ZLTO en de provincie Noord-Brabant.

OMDENKERS EN DOORZETTERS

BRABANTSE ONDERNEMERS GEVEN DE TRANSITIE VAN DE LAND- EN TUINBOUW VORM

Water • Bodemkwaliteit, biodiversiteit en biologische landbouw • Integraal ketenbeheer • Verbinding stad en platteland
• Duurzame systeemtechnologie • Korte keten, toegevoegde waarde(n) op het erf • Hightech, natuur en landbouw

7 PERIODES + 7 THEMA'S + 786 PROJECTEN = RUIM 25 JAAR LIB

LIB bestaat ruim een kwarteeuw; een mooie gelegenheid om eens terug te kijken. Zo tellen we 786 uitgevoerde projecten, 105 themabijeenkomsten, 203 gastoptredens in binnen- en buitenland, 85 vergaderingen van de Biologische Adviescommissie en daarna de Maatschappelijke Adviescommissie, 6 evaluatieprocessen door hoogleraren en een steeds uitdijend netwerk van duizenden betrokken mensen en organisaties.

Wat in 1995 als Stuurgroep Landbouw Innovatie Brabant begon, heet vandaag de dag simpelweg LIB en draait om innovatie. En dat blijkt vaak een kwestie van lange adem. Het is vallen en opstaan, het is soms tegen de stroom in zwemmen, zeker in de land- en tuinbouw en agrofoodsector. Het is incasseren, anticiperen, transpireren en weer doorgaan.

LIB laat zich niet zo makkelijk in een hokje plaatsen. We bewegen ons vaak op de snijvlakken van ogenschijnlijke tegenstellingen: economie én ecologie, beleid én praktijk, stad én platteland, organisaties én mensen, diversiteit én schaalbaar, lokaal én internationaal, techniek én ecologie, klein én groot, intensief én extensief. Want juist waar wrijving is, doemen vaak glanzende innovaties op.

En het draait bij LIB vooral om mensen. Om ondernemers, designers, verwerkers, retailers en experts die vooruit willen. Die kansen zien om de wereld wat duurzamer te maken. Die bereid zijn risico's te nemen. Die moeten doorzetten, soms eenzaam en soms juist heel erg in de belangstelling. Die veel problemen moeten oplossen en uitdagingen aangaan.

Via LIB kunnen we mensen met goede ideeën en plannen een handje helpen. Door mee te denken, te verbinden met andere partijen, én door inzet van het netwerk, kennis en een – vaak bescheiden – financiële bijdrage. Wij zijn Marjon en Geert, respectievelijk al 21 en 27 jaar verbonden aan LIB.

“
**INNOVATIE IS
INCASSEREN, ANTICIPEREN,
TRANSPIREREN EN WEER
DOORGAAN”**

We zijn ontzettend blij met het vertrouwen en de verantwoordelijkheid van de provincie Noord-Brabant en ZLTO om deze langjarige samenwerking mogelijk te maken.

Door de provincie Noord-Brabant en ZLTO is inmiddels samen zo'n 13,5 miljoen euro in projecten geïnvesteerd. Dat heeft geleid tot een innovatiebudget van meer dan 100 miljoen euro. De totale impact daarvan laat zich niet altijd even gemakkelijk meten, zowel in ecologische, sociale als economische zin. Maar het is prima te verbeelden, door de visies van wetenschappers die LIB nauwkeurig hebben beoordeeld, de vele projecten én de vele boeren en tuinders met een diversiteit aan verhalen en ervaringen, die in elke periode aan het woord komen.

Wij trappen af met een uitspraak van Albert Einstein: “Everything that can be counted does not necessarily count; everything that counts cannot necessarily be counted.”

Geert Wilms, programmaleider LIB
Marjon Krol, projectleider LIB

INHOUDSOPGAVE

PERIODE 1 1995 – 1999

Water: zuinig met het grondwater

Hoe Jos van Sambeek de hoge zandgronden op maat beregent

8

PERIODE 2 1999 – 2003

De drie b's: bodemkwaliteit, biodiversiteit en biologisch

Met rijpaden op het land zorgt Kees van Beek goed voor de bodem

18

PERIODE 3 2004 – 2007

Integraal ketenbeheer; van zaadje tot karbonaadje

Marion Kunstt-Verhoeven innoveert samen met 250 varkenshouders

28

PERIODE 4 2008 – 2011

De verbinding tussen stad en platteland

Jaarlijks 150.000 mensen in de fruittuin van Anneke en Carlos Faes

38

PERIODE 5 2012 – 2015

Duurzame
systeemtechnologie

De Kruidenaer teelt
basilicum op water

48

PERIODE 6 2016 – 2019

Korte keten, toegevoegde
waarde(n) op het erf

Romige yoghurt van
de dames van Guus

58

PERIODE 7 2020 – 2023

Hightech, natuur en
landbouw

De broers Oomen gaan
de boer op met slimme
wildredder

68

NAWOORD

‘Starten is niet moeilijk.
Volhouden wel.’

Gedeputeerde Elies Lemkes-
Straver en ZLTO-voorzitter
Wim Bens beoordelen
25 jaar innovatie via LIB

78

“Vernieuwen begint voor mij met de vraag: wat voor boer wil ik zijn?” vertelt biologisch melkveehouder Guus van Roessel (pagina 60). “De opdracht die ik voor mezelf zie, is dat ik de boerderij mooier, beter en meer circulair wil achterlaten voor de volgende generaties.”

**EEN IDEE
KRIJGT WAARDE
DOOR EEN BETROKKEN
ONDERNEMER**

97 ONDERSTEUNDE PROJECTEN

1995 • Onderzoek voeren natte bijproducten bij vleesvarkens • Milieuproject bospeen • Biologische zandfilter aardbeienteelt • Bedrijfsinterne milieuzorg • Bedrijfsinterne milieuzorg vollegrondsgroentesector • Energiedagen glastuinbouw • Beperking emissie als gevolg van drift • Bemesting en mineralengebruik in de akkerbouw op zandgrond • Bewaarbegeleiding uien/knolselderij • Arbeidsmethodiek, logistiek en arbeidsomstandigheden in de vollegrondsgroenteteelt • Verwerken groenafval uit de glastuinbouw op bedrijfsniveau • Energiebesparing in de ficusteelt • Kleinschalige compostering van varkensmest • BIM-rundveehouderij • Demo-boerderijwinkels • Champignons als delicatessen • Gestabiliseerde schuimlaag ter beperking ammoniakemissie • Geautomatiseerd waarschuwingssysteem voor meeldauw in rozenstruiken en rozenonderstammen • Integraleketenproject geschilde asperges • Afvalwater uit de champignonteelt • Implementatie Milieuzorg Boomteelt • Arbeid in de vollegrondstuinbouw • Onderzoek grondwateronttrekking voor beregening • Energieplatform Noord-Brabant • **1996** • Mestbewerking op bedrijfsniveau • Geïntegreerde potplantenteelt • Collectieve risicodekking vogelschade • Arbeidsproblematiek aspergeteelt • Management op Duurzame Melkveebedrijven (MDM) • Biotop: 'biologische afbreekbare afdeklaag' • Biologische bestrijding *Meloïdogyne chitwoodi* • Energie in de pluimveesector • Demo De Peel • Warmte-koudeopslag in de champignonteelt • Milieuproject Aardbeien • Geleide bestrijding bladvlekkenziekte in knolselderij • Kwaliteitsanalyse ginseng • Biologische boerenmarkt Breda • Export van opfokbiggen • Demonstratie kunstmeststrooiers • Mineralenmanagement in de akkerbouw • CO₂-meting aardappelbewaarplassen • Introductie fertigatie in de vollegrondsgroenteteelt • Minimum letale herbicidedosering (MLHD) • Demonstratie AMK-aardappelen • **1997** • Introductie milieuzorg op fruitteeltbedrijven • Mais zonder kunstmest • Biologisch brood en banket • Energie in de pluimveehouderij • Micromest ammoniakemissie • Arbeid en logistiek in de tuinbouw • Verlaging stofconcentratie in pluimveestallen • Gewasbescherming en weer (GEWIS) • Energie in de varkenshouderij • Hybride preiteelt, stikstof en aaltjes • Voorbeeldbedrijf biologische varkenshouderij • Voorbeeldbedrijf biologische vollegrondsgroenteteelt • Bemesting volgens de Cultanmethode • Kwaliteit oppervlaktewater • Integrale mechanische onkruidbestrijding in de boomteelt • Aardappeldemonstratie Agro Milieu Keur • Biologische melkveehouderij • Knolselderijdemonstratie Agro Milieu Keur • Streekproducten 'De Meierij Dis' • Herstructurering varkenshouderij 'pilot Deurne' • Minas in de akkerbouw • Agrarisch Kenniscentrum Zuid-Nederland • **1998** • BIOM Zuidoost-Nederland • Open dag biologische landbouw, 21 juni • Centrum voor Agrarisch Natuurbeheer • Water in de fruitteelt • Brabantse biologische lenteweek • Schurft in de fruitteelt • Stimuleren biologische landbouw • Demonstratie zaaibedoptimalisatie • Agro Milieu Keur aardbeien • Glastuinbouw 2010 • Miniwitlof • Watermanagement in agrarische gebieden • Afvalwater in de champignonteelt • Waterbesparing in de boomteelt • Toegevoegde waarde door compostering van groenafval en mest • Biologische bestrijding van aspergemoehheid • Energiebesparing in de varkenshouderij • **1999** • Waterbesparing in de preiteelt • Drainwaterontmetting in de aardbeienteelt • Afvalwaterplannen Brabant Breed • Informatiecentrum champignons • Ketenproject varkenshouderij • Kruiden in de intensieve veehouderij • Handelscentrum Boomkwekerij • Agro Milieu Keur in de preiteelt • Irrigatie bij bieten en aardappel • MLHD in de zilveruiteelt • Agro Milieu Keur bij frietaardappelen • Agrarisch grondwaterbeheer • PANFA •

PERIODE

1995 – 1999

Bestuur:

Antoon Vermeer (voorzitter)

Lambert Verheijen

Pieter van Geel

Evaluator:

prof. Dick de Zeeuw

**INNOVATIE IS EEN
WEG VAN VALLLEN EN
WEER OPSTAAN**

- Innovatiethema 1995 – 1999: Water
- Uitgelicht project: Beregenen Op Maat
- Akkerbouwbedrijf Van Sambeek
- Reusel
- Ruim 500 hectare
- Aardappelen, bieten, granen en groenten
- 6 – 8 werknemers

Al veertig jaar zorgt Jos van Sambeek dat zijn gewassen op de Brabantse zandgronden voldoende water krijgen. Om ook zuinig om te gaan met het grondwater zet hij tal van innovatieve stappen, zoals het steeds nauwkeuriger beregenen van de aardappelen en andere akkerbouwgewassen.

In 1995 gaat LIB van start met de opgave om zuiniger met grondwater om te gaan. De eerste stap: het verzamelen van data door met 23 melkveehouders de grondwateronttrekkingen voor het beregenen van de gewassen te meten. Een noviteit voor die tijd. Op 3 juli 1996 tekenen de landbouwsector, provincie en waterschappen in Noord-Brabant een gezamenlijk convenant. Dat is de basis voor het langlopende besparingsprogramma Beregenen Op Maat.

Voldoende zoet water is essentieel voor de land- en tuinbouw, maar het is in het licht van de klimaatverandering een schaars goed. Eind jaren negentig zette LIB met meer dan drieduizend boeren in op het beregenen op maat. Een kwarteeuw en tal van droge zomers later plukken

agrariërs de vruchten van het optimaal inzetten van kennis, ervaring en techniek. Teler Jos van Sambeek en agronoom van Lamb Weston/Meijer Geert-Jan van Roessel zetten steeds weer nieuwe stappen.

Het is halverwege september en de temperatuur in het Reuvelse buitengebied, op de grens met België, bereikt zomerse waarden. Het groeiseizoen van 2022 staat – net als drie van de vier voorafgaande jaren – in het teken van droogte. Het roept bij akkerbouwer Jos van Sambeek herinneringen op aan het jaar 1976. “Toen kwam na een droge winter en zomer geen enkele kolf aan de maisplanten.”

Dat beruchte seizoen neemt de zestienjarige Brabantse boerenzoon zichzelf voor om de rest van zijn werkende leven ‘mooie gewassen te telen’. Als hij in de omgeving ziet dat

op tijd beregenen de sleutel is tot ‘frisse en groene’ planten spoort hij zijn vader aan om een regenhaspel aan te schaffen. Met behulp van een put kan de familie vervolgens het grondwater oppompen en verspreiden over de gewassen.

Geert-Jan van Roessel komt al 25 jaar bij de familie Van Sambeek over de vloer. Hij werkt sinds zeven jaar als agronoom voor aardappelverwerker Lamb Weston/Meijer. Dit bedrijf heeft een duurzaamheidsagenda voor 2030, waarin ook het zuinig omgaan met water een van de speerpunten is. Dat geldt zowel voor de teelt van aardappels, waarvoor een aanzienlijk deel van het waterverbruik nodig is, als voor de productie van friet in de fabriek.

Geert-Jan diept innovatieve teeltoplossingen in de praktijk uit, samen met ondernemers. In zijn overtuiging draait het daarbij om een combinatie van robuuste rassen en het conserveren van water op en rond het land. “Maar berekening heb je gewoon nodig als aardappelteler, zeker in dit gebied. Als Jos dat niet doet, blijven de aardappels in opbrengst flink achter, zijn te klein om friet van te maken en kunnen wij alleen nog een veevoerprijs uitkeren. Kortom: dan boert hij achteruit.”

“Het is ook zonde”, vult Jos aan. “Je hebt als teler alles het hele seizoen op orde – van je grond, je pootgoed, de meststoffen tot aan de gewasbescherming – en dan gaat het aan het eind van de teelt mis door een tekort aan water. Ik steek graag mijn energie in het testen en uitproberen van waterbesparende maatregelen.” Geert-Jan neemt het stokje weer over: “Bovendien zorgt water ervoor dat stikstof in de bodem optimaal wordt benut voor de groei. De stikstof blijft dus ook niet achter en is daardoor niet schadelijk voor het milieu.”

Mooi gewas

Jos van Sambeek (1960) groeit op met melkkoeien, runderen voor de vleesconsumptie en akkerbouw als neventak. Zijn hart ligt bij de teelt en niet bij het verzorgen van de dieren. Na de Middelbare Agrarische School stapt hij als tweede generatie in het ouderlijk bedrijf in het nabijgelegen Bladel. “Mijn vader zei: ‘Jongen, bij droogte zijn de opbrengsten laag, maar de prijzen zijn juist goed, dus maak je geen zorgen.’ Maar ik wilde alles doen voor een mooi gewas. En dat wil ik nog steeds. Als je op hoge zandgronden teelt, heb je innovaties nodig om dat elk seizoen voor elkaar te krijgen.”

Zijn vader valt in 1983, een paar dagen voor de kerst, bij werkzaamheden door het dak. Als gevolg van een dwarslaesie kan hij niet meer werken. Jos neemt daarop de akkerbouwtaak voor zijn rekening en zijn broer gaat verder met de vleesveetack. Zeven jaar later kiest de akkerbouwer samen met zijn vrouw

Ella voor een nieuwe locatie in Reusel, centraal gelegen tussen de eigen gronden.

Het nieuwe bedrijf groeit als kool, tot een omvang die varieert tussen de 500 en 600 hectare. Het echtpaar teelt samen met zes tot acht medewerkers suikerbieten, granen, groenten voor conserven en als belangrijkste gewas: aardappelen. Van pootgoed tot het bewaren van de oogst in de gekoelde schuren: alles hebben ze in eigen hand. Van de gronden ligt twee derde in Nederland, een derde ligt over de grens in België. 150 hectare grond is in eigen bezit, de rest is een kwestie van ruilen of pachten.

Op de hoogste zandgronden van Brabant geeft de akkerbouwer soms zes dagen op rij kleine giften water om te zorgen dat de waterhuishouding optimaal is. “Ik had laatst een strook van dertig meter waar de planten amper groeiden. Collega’s dachten dat ik vergeten was om meststoffen te strooien. Maar het was een gebrek aan water; zo belangrijk is dat hier.”

Zijn kennis en ervaring put de Reuselnaar deels uit zijn deelname aan het LIB-project Beregenen Op Maat, eind jaren 90. In vier jaar tijd namen een slordige 3.500 boeren en tuinders in Noord-Brabant en Limburg de uitdaging aan om zuinig om te gaan met water.

Geert-Jan komt regelmatig in de lucht om samen met de teler de puntjes op de i te zetten. “Jos is iemand die voorloopt in de sector. Op zijn bedrijf zijn ook met regelmaat goedbezochte veldbijeenkomsten met telers van Lamb Weston/Meijer. Als adviseur kan ik van alles uitleggen en

aantonen met rapportages en modellen, maar voor een boer of tuinder moet informatie vooral praktisch zijn. Vaak is het een kwestie van ‘eerst zien en dan pas geloven’.”

De akkerbouwer reageert nuchter op de hem toegedichte rol van innovator. “Ik zeg altijd tegen mijn vrouw: ‘Als we de rest een stapje voorblijven, dan gaan wij het altijd wel redden als bedrijf.’ Daarnaast geeft iets nieuws uitproberen mij ook energie.”

Vijf jaar lang hebben de adviseur en de teler samengewerkt om de mogelijkheden van druppel- of twelf dripirrigatie te testen op de droge zandgrond. In theorie zou dat systeem water en arbeid moeten besparen. “We hebben alles uit de kast gehaald, maar volop tegenslag gehad: schade veroorzaakt door wild, slangen die kapot zijn gegaan als gevolg van een hagelbui en vooral problemen met het ijzer in het grondwater, wat ervoor zorgde dat de kleine gaatjes in de slang dichtslibden”, verhaalt de akkerbouwer. “Dat je iets niet voor elkaar krijgt, hoort ook bij innovatie.”

Maar Jos heeft alweer een paar nieuwe ijzers in het vuur: kleine sproeiers die het hele groeiseizoen op de percelen staan, en peilgestuurde drainage. Over de sprinklers, bekend van het besproeien van sportvelden en parken, is hij goed te spreken. Bij de teelt van aardbeien is deze berekeningstechniek al jaren vanzelfsprekend, maar in de akkerbouw is het nog een noviteit.

Hoe die techniek in de praktijk werkt? Met pen en papier tekent de akkerbouwer een van zijn wijduitlopende percelen uit. Als hij twee banen met een haspel beregent, kan hij een driehoekig deel niet besproeien zonder de haspel te verhuizen. “Daar kan ik een sprinkler goed gebruiken. We leggen het hele systeem in het voorjaar aan en in het najaar ruimen we het op, maar dat is goed te doen.”

Geert-Jan biedt, samen met LIB, ondersteuning, met onder andere een aantal vochtsensoren in het land. Zowel de adviseur als de teler kunnen de resultaten, weergegeven in grafieken, op hun telefoon uitlezen. “Als deze techniek 100 procent betrouwbaar wordt, kunnen we het beregenen volledig automatiseren. Maar zover is het nog niet”, verwoordt de expert.

Jos test de sprinklers ieder jaar op een ander aardappelperceel en kan ze bedienen via een app op zijn telefoon. “Het geeft rust in de bedrijfsvoering. Laatst ging ik een weekendje varen in Friesland en kon ik tegelijkertijd beregenen”, glimlacht hij.

En dan de peilgestuurde drainage. Met dit ondergrondse systeem wordt het water geïnfiltereerd in plaats van afgevoerd. De boer of tuinder kan eigenhandig het grondwaterpeil instellen en zo inspelen op komende periodes van nat of juist droog weer. “Ik heb het systeem pas één seizoen in huis, maar mijn gevoel zegt dat het hier werkt”, zegt Jos.

“Ik wil ook kijken hoe we het water van al onze daken op kunnen vangen in een bassin of op het land”, vervolgt de akkerbouwer. “Dat kan natuurlijk, ik wil het ook graag doen, maar het is een hele investering en daar zou ik graag een bijdrage voor krijgen van de overheid. Als landbouw bufferen en benutten we overvloedige regenval op ons land en dat kun je van veel stedelijke gebieden niet zeggen, waar het water zo snel mogelijk wordt afgevoerd via het riool.”

Om de beregening te optimaliseren neemt de bodemkundige dienst in België al sinds jaar en dag grondmonsters op enkele percelen bij Van Sambeek. De dienst komt vervolgens terug met een gedegen beregeningsadvies. “Laat ik benadrukken dat ik niet voor mijn lol beregen; het kost veel tijd en geld”, zegt Jos. “We hebben vijftien haspels, zodat we snel zo veel mogelijk percelen in zo kort mogelijke tijd kunnen beregenen als dat echt nodig is.” Dicht bij huis beregent de ondernemer ook elektrisch, als alternatief voor de haspels in het veld die op diesel draaien.

Twintigduizend ton aardappelen

Geert-Jan kent de weg op het grootschalige akkerbouwbedrijf op zijn duimpje en laat de haspels zien. Het erf is enkele voetbalvelden groot, met aan de rand grote schuren voor de opslag van machines en de oogst. De kuubskisten voor de opslag van aardappelen staan huizenhoog opgestapeld.

De akkerbouwer heeft ook een aparte ruimte om de aardappelen op kwaliteit te testen. Dat gebeurt op een vergelijkbare manier als in de fabriek. Een informatiekaart geeft tekst en uitleg over eventuele gebreken. Ook meten de medewerkers de aardappelen op om te bepalen of ze groot genoeg zijn om de gewenste friet van te maken.

Jos opent een van de roldeuren die toegang geeft tot de nieuwe bewaarschuur. In totaliteit kan op deze locatie twintigduizend ton aardappelen opgeslagen en jaarrond gekoeld worden. Het hele jaar door worden aardappelen opgehaald voor verdere verwerking. Het is het einde van het seizoen en de schuur is, op een kleine berg uien na, leeg. De komende maanden zal de nieuwe oogst de loodsen weer tot de nok toe vullen. “Nu maar hopen dat het niet te nat wordt als we straks volop gaan oogsten”, zegt Jos.

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

1996

Agro Milieu Keur start met aardbeien

'Made in Brabant' en met minder milieu-impact

Noord-Brabant is – met driekwart van de aardbeienteelt binnen de gelederen – ‘de aardbeienprovincie van Nederland’. Met het door de overheid ingerichte certificeringssysteem Agro Milieu Keur gaan telers aan de slag om de milieubelasting terug te dringen. De Oirschotse aardbeienteler Jan Robben is de grote drijvende kracht achter een marktgerichte ketenaanpak waarbij veertig telers met een gezamenlijk areaal van 150 hectare aardbeien zich aansluiten. Het lukt om de milieubelasting fors terug te dringen en daarmee een voorloper te zijn voor de hele aardbeiensector. Ook prei- en aardappeltelers (NatuBalans) zijn daarna met het milieukeurmerk aan de slag gegaan.

Jan Robben krijgt in de loop der jaren bekendheid als de ‘aardbeien-professor’. Hij heeft onder andere de Aardbeienacademie opgericht en het boek geschreven *Liefde voor aardbeien*.

1998

Watermanagement in het Benelux Middengebied

Op een duurzame manier het waterpeil op niveau

In de provincies Antwerpen, Belgisch- en Nederlands-Limburg en Noord-Brabant is de waterproblematiek gezamenlijk aangepakt. Begin 1998 is in LIB-verband contact gezocht met de Boerenbond in België. In de loop van dat jaar zijn 9 projectpartners gezamenlijk gaan bouwen aan de uiteindelijke projectopzet. De begroting bedroeg 6 miljoen euro. Op 16 maart 2001 is met een manifestatie het project afgesloten. Dit is de start geweest van meerdere internationale projecten. Het project Watermanagement bestond uit twee onderdelen: waterconserving en watermanagement op agrarisch bedrijfsniveau. Daarvoor zijn in Zuid-Nederland en Vlaanderen 1.998 stuwen geplaatst, voornamelijk in de kavel- en perceel-sloten van boeren en tuinders, om het waterpeil duurzaam op niveau te houden. In Noord-Brabant alleen al was – over 16 proefgebieden – een totaal van 97.700 hectare betrokken en zijn 1.200 maatregelen doorgevoerd, waarvan 700 stuwen. Bij de stuwen zijn ook peilbuizen geplaatst om het grondwaterpeil te meten en de stuwhoogte te kunnen kiezen.

1998

Zwarte en witte afdekfolie voor asperges

De teelt nauwkeurig sturen en op zondag vrij

Met als eerste motivatie om op zondag geen asperges meer te hoeven telen gaan ondernemers Jonkers en Gijsbers aan de slag om de teelt van het ‘witte goud’ beter te kunnen sturen. Samen met hogeschool HAS Den Bosch voeren ze experimenten uit om het effect op de bodemtemperatuur van een zwarte of een witte plastic folie te meten. Doordat een zwart oppervlak warmte absorbeert komen temperatuurverschillen van meer dan 10 graden aan het licht. En daarmee is ook de snelheid van de groei van de asperge te beïnvloeden door de keuze van de afdekfolie. Na een paar jaar experimenteren is het idee ontstaan om één plastic te fabriceren met een witte en een zwarte kant. Die methode is inmiddels gemeengoed in de aspergeteelt.

EVALUATIE 1995 – 1999

HARMONIEUZE SAMENWERKING IN ROERIGE TIJDEN

In het najaar van 1995 staan in veel weilanden protestborden over het door veehouders gehate mestbeleid vanuit Den Haag. Brabantse boeren liggen met de provincie overhoop over grondwaterwinning en een beregeningsverbod. In deze roerige tijd in de land- en tuinbouw krijgt een ‘unieke samenwerking’ vorm tussen de NCB (Noordbrabantse Christelijke Boerenbond) en de provincie Noord-Brabant, zo is te lezen in dagblad *Trouw*.

Op 2 november treedt de Stuurgroep Landbouw Innovatie Brabant voor het eerst naar buiten. LIB moet zorgen voor een ‘verdere stimulering van een economisch en ecologisch duurzame land- en tuinbouw in Noord-Brabant’. NCB – de voorloper van ZLTO – en de provincie zullen gezamenlijk de agenda bepalen en projecten en bijeenkomsten initiëren. Daarbij schuiven ook vertegenwoordigers van de ministeries van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu aan.

“In sommige situaties moet je je als boer verzetten, maar met actie alleen schiet je niks op”, laat NCB-voorman Ad Latijnshouwers zich bij de start van LIB ontvallen. Hij noemt de samenwerking tussen overheid en georganiseerde boeren ‘nergens in Nederland zo positief als in Noord-Brabant’. Landbouwgedeputeerde Pieter van Geel zegt dat de agrarische sector voor de provincie nog lang van grote betekenis zal blijven. En dat nog meer regelgeving ‘een doodlopende weg is’, zo tekent een dagbladjournalist op.

Beide partijen sluiten een convenant, dat elke vier jaar zal worden geëvalueerd en verlengd. Professor Dick de Zeeuw is in 1999 de eerste die het reilen en zeilen van LIB evalueert. Hij ziet hoe in de eerste periode meer dan 90 projecten van start gaan. De financiële spin-off noemt hij ‘enorm’: met een bedrag van ruim 3 miljoen gulden vanuit LIB is door samenwerking met andere financiers een innovatie-impuls gegeven van meer dan 35 miljoen gulden.

Rond de eeuwwisseling telt Noord-Brabant ruim 17.000 boerenbedrijven. De provincie telt een half miljoen voetbalvelden aan landbouwgrond. De veeteelt is ruim vertegenwoor-

digd met een kleine dertig miljoen kippen, ruim vijfenhalf miljoen varkens en 700.000 koeien. In de Brabantse agrarische sector werken ruim 35.000 mensen en de opbrengsten bedragen 3,6 miljard euro.

Projecten vanuit LIB lopen uiteen van maisteelt zonder kunstmest tot de herstructurering van de varkenshouderij in Deurne. Van het Agro Milieu Keur in de aardbeienteelt tot integrale mechanische onkruidbestrijding in de boomteelt. En van het terugdringen van stof in pluimveestallen tot een collectieve risicodekking van vogelschade in de akkerbouw.

Vooraf op de thema’s water, milieu en biologische landbouw boekt de stuurgroep in de eerste jaren resultaten. Met name de projecten Beregenen Op Maat en Watermanagement in het Benelux Middengebied springen eruit. “De harmonieuze en constructieve wijze van samenwerking tussen verschillende partijen spreekt tot de verbeelding”, concludeert De Zeeuw. “De snelheid van handelen en het financieel beheer verlopen efficiënt.”

Het voormalig lid van de Eerste Kamer doet een aantal aanbevelingen. De Zeeuw adviseert om de inbreng van LIB en de financiële middelen zo te organiseren dat ‘de snelheid van handelen en flexibiliteit als succesfactoren blijvend kunnen worden gehanteerd’. Naast een sector- en themagerichte insteek moet er volgens de professor een meer integrale aanpak komen voor de uitdagingen op het gebied van waterkwaliteit, mestoverschot en de ontwikkeling van de biologische land- en tuinbouw.

“
**SNELHEID EN
FLEXIBILITEIT
VOORWAARDEN
VOOR INNOVATIE”**

Evaluator prof. Dick de Zeeuw

112 ONDERSTEUNDE PROJECTEN

1999 • Biologische Veehouderij en Management (Bioveem) • Demonstratiebedrijf biologische vollegrondsgroenteteelt Grubbenvorst • Ontwikkeling van een structureel kennisnetwerk van biologische studieclubs • Innovatie en stimulering biologische boomteelt in Nederland • Ketenaanpak biologische champignons • ZLTO Biologisch landbouwprojectplan 2000-2001 • Nautilus in Noord-Brabant • Koppelbedrijven, samenwerking tussen biologische telers en veehouders in Noord-Brabant en Zeeland • Demonstratie bewuste overstap naar biologische fruitteelt • Zalige recreatie • Catering BMF • Keten fruit • Duinboeren • Boerenzuivel • Bodem als basis • BIOM-tussenfase • Onkruidbestrijding asperges • Demo mechanische onkruidbestrijding • Ketenaanpak biologisch fruit • Demobedrijf biologische varkens • Businessplan zuivelverwerking • Biokas • Demo biologische grondontsmetting • Afzet biologisch varkensvlees • Biologische suikerbietenteelt • Demo biologische varkenshouderij • Demo consument fruit • Samenwerking afzet West-Brabant • Biologische boomteelt Baronie • Ketenaanpak biologisch pluimvee • EKO-natuurmonitor • Partnergewas • Biologisch kalfsvlees • Netwerkinformatiecentra • Biologische AGF in speciaalzaken • Diepvriesgroente Oerlemans • 2000 • Efficiënter beregenen PR • Organisatie agrarisch natuurbeheer • Humus Cranendonck • Demo duurzame varkensstal (bedden en stro) • Biologische bestrijding bij rode bes • Symbiose varken-glas • Demonstratie agrarisch natuurbeheer • Steunpunt agrarisch natuurbeheer • PAV agrarisch natuurbeheer • Kwaliteitsverbetering broccoli door verpakking • Innovatie in de rozenteelt • Biologische bestrijding dopluis in open veld • Mechanisatie en automatisering aardbeiplantverwerking • Digigoat, geitenhouderij • Zonne-energie in de varkenshouderij • Biologische coating in de fruitteelt • Wasplaatsenmachines Heusden-Altena • Recirculatie fruitteelt Goirle • AMK-aardappel ZLTO • 2001 • Certificering en consumentenwensen • Demonstratie voorjaarsaanwending organische mest in West-Brabant • Compostering bij melkveebedrijven • Aardappel en markt • Global Positioning System in de akkerbouw • Fungicidegebruik in de fruitteelt • Biologische bestrijding perenbladvlo bij peren • Agro Milieu Keur in de suikerbietenteelt • Agro Milieu Keur bij houtig kleinfruittelers • Marketingplan aardbeien, AMK • KI in de geitenhouderij • Veenet • Economisch en ecologisch optimaal faunabeheer • Innovatie varkenshouderij, duurzame locaties • Dynamisch kringloopbeheer mestverwerking • Pilot integrale mestverwerking op bedrijfsniveau • Sterke koeien • Haal meer uit je dak • Driftreductie in de akkerbouw • 2002 • Varkens in Zicht • Extensiveringsproject Boeren bij De Groote Peel • Evenwichtige verschraling natuurgronden, pilot bij het Hengstven • Telersvereniging AMK-aardbei • Markt & Milieu = toegevoegde waarde • Innovatie teeltsysteem aardbeienteelt • Organische mest als kunstmestvervanger • Microfarming • Luisbestrijding d.m.v. akkerrand West-Brabant • AMK-boomteelt • Keten pluimvee • Gasbesparing glastuinbouw • AMK-bloembollen • Varkenscampus • Marketing ginseng • Boergondisch Rijk • Zeocare • De Hoeve, AMK-varkens • Heydehoeve, DPC-varkens • Afzet Streekzuivel • Moerasfilters boomkwekerij • Klaverkracht De Hilver • Betere bodemkwaliteit • 2003 • Communicatie mestvergisting • Varkenshouders kiezen voor toekomst • Deligrow • Betuwe Fruit • Marktvernieuwing konijnenhouderij • Fosfaat bij de wortel aangepakt • TOMATION • Grondgebruikersbank Midden-Brabant • Schoonwater en weerpaal • Duurzame watersystemen Benelux Middengebied • Rooikwaliteit Knolselderij • Businessplan Bessentelers • Teeltoptimalisatie Meekrap • AMK-conserven HAK • Borging kwaliteit aanvoerketen Campina •

PERIODE

1999 – 2003

Bestuur:

Antoon Vermeer (voorzitter)

Lambert Verheijen

Paul Rüpp

Evaluator:

prof. Cees Veerman

**HARDER WERKEN
LOST GEEN PROBLEEM OP.
SLIMMER WERKEN WEL**

- Innovatiethema 1999 – 2003:
Bodemkwaliteit, biodiversiteit en
biologische landbouw
- Uitgelicht project: rijpaden op het land
om de bodem te sparen
- Biologisch akkerbouwbedrijf Biotrio
- Ondernemers Kees van Beek en
Jaap Korteweg
- Langeweg
- 135 hectare
- Aardappelen, kool, uien, wortelen,
spinazie, kruiden en grasklaver
- 1 – 8 medewerkers

De zorg voor een gezonde bodem en meer biodiversiteit door de afwisseling van teelten: het zijn sleutelbegrippen in de biologische landbouw. In Zevenbergen gebruiken drie akkerbouwers vaste rijpaden om de bodem zo veel mogelijk te ontzien. LIB zag dit 20 jaar geleden als een uitkomst voor de hele sector, en investeerde mee.

Na Water is in de tweede bestuursperiode Bodemkwaliteit, biodiversiteit en biologische landbouw het volgende thema. Rond de eeuwwisseling is de belangstelling van melkveehouders voor het functioneren van de bodem beperkt. Voor de grondgebonden plantaardige sectoren starten diverse pilotprojecten om de bodemkwaliteit te verbeteren, met speciale aandacht voor de verbetering van de bodemstructuur. Ook komt vanaf 2000 de biologische landbouw hoog op de agenda te staan, waarbij LIB de rol krijgt om innovatieve projecten te initiëren en te ondersteunen.

Als eind jaren negentig als gevolg van overvloedige regenval de gewassen verzuipen, gooien drie West-Brabantse akkerbouwers op hun eigen bedrijf het roer om. Ze stappen over op een biologische bedrijfsvoering en slaan een aantal jaren later de handen ineen. Ze stellen de

kwaliteit van de bodem centraal. Nick van Eekeren, onderzoeker van het Louis Bolk Instituut, gaat met Dyanne Schrauwen en haar buurman Kees van Beek in gesprek.

Dyanne Schrauwen (1968) haalt de heftruck op om het net afgeleverde zaaigoed droog op te bergen. In haar schuur in het West-Brabantse Zevenbergen staan twee tractoren met wielen die opvallend ver uit elkaar staan. Dat is een gevolg van een idee dat haar buurmannen rond de eeuwwisseling hebben uitgewerkt. “Het is een crime om hiermee op de openbare weg te rijden”, zegt ze even later in haar kantoor. “Maar de wielen van de nieuwste machines zijn tegenwoordig in en uit te schuiven. Dat scheelt.”

De relatief smalle en kleine wielen zijn nodig om de zogeheten rijpadenteelt in praktijk te brengen. Door op het land een beperkt aantal vaste rijpaden te gebruiken, blijft de bo-

demstructuur op de rest van de akkers zo veel mogelijk intact. Dat is weer goed voor allerlei bodemprocessen. Zo kunnen micro-organismen hun werk doen: zij breken plantenresten af tot voedingsstoffen als nitraat. Dyanne kan de rijpaden door het seizoen heen gebruiken voor allerlei werkzaamheden zoals het zaaien, mechanische onkruidbestrijding en de verzorging van het gewas.

Het rijpadensysteem is ontwikkeld door Kees van Beek (1955) en zijn compagnon Jaap Korteweg, die landelijk bekend is geworden als De Vegetarische Slager. Zij boeren op een steenworp afstand van Dyanne in Langeweg. Kees herinnert zich hoe ze vaak kriskras over hun land reden om valse zaaibedden aan te leggen. Dat doen akkerbouwers om onkruid de ruimte te geven om te ontkiemen nog voor ze het hoofdgewas inzaaien. “Daardoor hebben we tijdens de teelt minder last van onkruid, maar bij het aanleggen van die zaaibedden werd de grond altijd flink aangedrukt”, legt Kees uit.

Als alternatief zijn de agrarische ondernemers gaan werken met vaste rijpaden, met twee paden die dik drie meter uit elkaar liggen. “Met het nodige laswerk hebben we eerst onze machines aangepast”, aldus de akkerbouwer. “De volgende stap was het inmeten van het land en de paden markeren met vlaggetjes en paaltjes.”

Hoewel hij en Jaap aardig met een trekker overweg kunnen, blijkt het onmogelijk om keer op keer over een lengte van honderden meters exact in een rechte lijn over het land te rijden. Als zijn compagnon een artikel leest over een gps-systeem in Australië is het eerste idee om Kees met een zak geld op het vliegtuig te zetten. “Gelukkig hebben we een Duitse firma gevonden die zo’n systeem ook kon installeren”, glimlacht hij. “Toen hebben we als een van de eersten een gps-systeem aangeschaft. Daarmee kon de tractor zelfstandig kaarsrecht rijden en keren.”

Doodlopend spoor

Een aantal jaren eerder, op 15 september 1998 om precies te zijn, krijgt het zuiden van Nederland te maken met extreme neerslag. De aardappelen van Dyanne en veel andere akkerbouwers verzuipen. “Vandaag de dag zouden we dat toeschrijven aan de klimaatverandering, maar toen dacht ik vooral: ik zit met gangbare landbouw op een doodlopend spoor.” Ze gaat vanaf dat moment stapsgewijs over op een biologische werkwijze, zonder gebruik van chemische gewasbescherming en met veel aandacht voor bodem en biodiversiteit.

Een straat verderop is het Jaap die zijn compagnon Kees voor eenzelfde werkwijze probeert te porren. “Het voelde

voor mij als een stap terug in de tijd”, aldus Kees. “Maar Jaap is nogal vasthoudend. Daarnaast was er destijds een riant omschakelingsregeling en een behoorlijk perspectief op de markt.” Het middelengebruik in de reguliere akkerbouw is Kees dan al langer een doorn in het oog. “Het voelde als een wapenwedloop waarbij gewassen steeds resistent worden tegen de middelen die je gebruikt.”

Na een bedrijfsbezoek aan een ‘gepassioneerde en rustige’ biologische boer in Zeeuws-Vlaanderen gaat ook Kees overstap. Jaap en Kees komen met de biologische werkwijze goed uit de startblokken, maar een paar jaar later zakt de markt als een plumpudding in. Kees: “Ik dacht: we moeten niet nog harder gaan werken, maar juist slimmer. De oplossing vonden we in een samenwerking met Dyanne.”

Het drietal steekt de koppen bij elkaar. Bij elkaar opgeteld hebben ze 260 hectare grond waarop ze biologisch telen; ze zijn een sterke marktpartij. In 2004 richten ze één bedrijf met drie vennoten op: Biotrio. Tien jaar later gaat Dyanne weer op eigen kracht verder. “Ik was verantwoordelijk voor de administratie, arbeid en later ook de handel, terwijl ik liever zelf op het land wilde zijn. Ik wilde weer terug naar mijn eigen boerderij.”

Sinds die tijd zijn ze goede burens, delen ze machines en voert Biotrio een aantal werkzaamheden uit voor Dyanne. Ze hebben een vergelijkbaar teeltplan dat voor een jaar of acht min of meer vaststaat. Ze wisselen een mengsel van gras en klaver af met de gewassen die meer geld opleveren, zoals kolen, aardappelen, uien, wortelen, kruiden, bieten en pompoenen. Allemaal met het label biologisch.

“Zo’n ruim bouwplan dat voor acht jaren vastligt, is al een innovatie op zich”, vindt Nick van Eekeren (1966). Hij heeft als onderzoeker bij het Louis Bolk Instituut de ontwikkeling van de biologische sector in de afgelopen 25 jaar van nabij meegemaakt. Uit tal van onderzoeken blijkt het ontzien van de bodem een positief effect te hebben op de productie. “Het rijpadensysteem is inmiddels gemeengoed bij heel veel akkerbouwers, en dat is natuurlijk geweldig.”

Dyanne en Kees werken allebei samen met Brabantse veehouders aan wie ze de grasklaver kunnen verkopen. Daarvoor krijgen ze dierlijke biologische mest terug die als voeding dient voor de gewassen. “Deze gemengde bedrijfsvoering in de regio noemen we ook wel koppelbedrijven”, zegt Nick. “Daardoor kunnen melkveehouders op een biologische bedrijfsvoering overstappen. Zij krijgen de beschikking over biologisch ruwvoer uit de regio, en kunnen hun mest weer afzetten bij akkerbouwers. Zo proberen ze samen de kringloop rond te krijgen.”

Het mengsel van gras en klaver is waardevol voedsel voor de bodem. “Klaver is een zogenoemd vlinderbloemig gewas dat stikstof uit de lucht haalt en vastlegt in de bodem. Een gewas dat vervolgens op die plek groeit, profiteert daarvan en heeft geen kunstmest nodig”, weet Nick. Het is een boodschap die in de land- en tuinbouw traag wortel schiet, concludeert hij. “Ik heb weleens een groep veehouders mijn bankgegevens

gegeven en gezegd: 'Als jullie toch geld uit willen geven aan kunstmest, kunnen jullie het bedrag beter op mijn rekening storten.' Ik kan eerlijk gezegd niet begrijpen dat zo veel boeren geen klaver inzetten om kunstmest te besparen."

Nick werkt hoofdzakelijk in de veehouderij en pleit bij melkveehouders vooral voor graslanden die jaar in, jaar uit intact blijven. "Permanent grasland bevat heel veel organische stof en biodiversiteit: regenwormen, aaltjes, schimmels en ander waardevol bodemleven", zegt de onderzoeker. "We blijven daarnaast zoeken naar een gewas als een alternatief voor mais op zandgronden en kan bijdragen aan een betere bodem- en waterkwaliteit. We werken op het moment aan een meerjarig graan dat genoeg zetmeel levert voor de koeien."

Kees ziet de oogst van grasklaver zelfs als een nieuwe meststof. Hij is op zijn bedrijf aan het experimenteren om klaver te benutten als alternatief voor dierlijke mest. Hij kuult de klaver in om het later weer op het land te brengen.

Kleine robots

De biologische teelt gaat met horten en stoten. Kees meldt dat dit jaar de helft van zijn worteloogst is mislukt. Beide akkerbouwers vinden ook regelmatig de resten van chemische gewasbeschermingsmiddelen op hun gewassen. Die zijn dan verdampt en overgewaaid uit omringend gebied. Dat levert een financiële strop op die kan oplopen tot enkele tiendu-

zenden euro's, want hun gewassen mogen ze niet meer als 'biologisch' verkopen. Ook de onkruiddruk is altijd groot. Last but not least is het in tijden van personeelskrapte knap lastig om aan goede medewerkers te komen voor de werkzaamheden op het land.

De markt van biologische producten staat, net als twintig jaar eerder, opnieuw onder hoogspanning. Als gevolg van de wens om in tal van Europese landen lokaal voedsel te telen, loopt de export terug. Door de inflatie houdt de consument de hand op de knip. "En dat terwijl mensen maar elf procent van hun inkomsten aan voedsel besteden", haalt Nick consumentenonderzoek aan. "Het onderliggende probleem is volgens mij dat we als maatschappij de relatie niet zien tussen voedsel, onze leefomgeving en onze gezondheid."

Desalniettemin is de onderzoeker positief gestemd als het gaat om het tegengaan van klimaatverandering, het streven naar schoon oppervlaktewater en de wens voor meer biodiversiteit. "We kunnen het tij nog keren, maar deze veranderingen kosten tijd", vermoedt de bodemexpert. "Aan de andere kant zie ik de boeren die met oprechte interesse en passie ondernemen."

Kees blijft zich verbazen over de mechanisatie in de landbouw. "Het gaat richting 'groot, groter, grootst'. Terwijl ik juist mogelijkheden zie in kleine robots, zodat we niet met een kolossale machine het land op hoeven. De oogst kan daardoor meteen in een kuubskist, en het is een proces dat je vanuit je huiskamer kunt aansturen. Dyanne en ik zijn laatst gaan kijken naar een nieuwe robotschoffelmachine. We waren onder de indruk van het apparaat, en ook van de prijs trouwens."

Voor de West-Brabantse akkerbouwers is het zaak om 'voortdurend bezig te blijven met alle nieuwe uitdagingen'. Dyanne: "Die innovatiekracht zie ik terug bij een ondernemer als Kees: altijd kijken hoe het beter kan. Ik vraag me wel af hoe het komt dat we als biologische sector vaak vooroplopen: stappen juist innovatieve boeren over op een biologische bedrijfsvoering? Of móét je wel innovatief worden als je op deze manier produceert om uiteindelijk te overleven?"

Na een korte stilte blijken de drie het met elkaar eens: de meeste boeren die omschakelen op biologisch zijn innovatief ingesteld. Kees: "De bereidheid om kennis te delen is bovendien heel groot en dat levert enorm veel winst op. Zelf leg ik de lat ook inderdaad altijd hoog: ik ben niet snel tevreden." Wel heeft Kees 'met de jaren' leren relativeren. "Morgen wordt het gewoon weer licht."

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

1999

Stimuleringsfonds voor biologische landbouw

Brabantse boeren en tuinders schakelen in rap tempo om

Om de Brabantse biologische landbouw te stimuleren wordt een kennisnetwerk opgebouwd van organisaties en ondernemers rondom de biologische landbouw in Noord-Brabant. Via de zogenoemde ‘Diner Pensants’ schuiven ketenpartijen op bestuurlijk niveau aan voor een gezamenlijk biologisch diner om over de ontwikkeling van de biologische markt te praten. Via excursies bezoeken ze de Biofach in Neurenberg en de Biovak in Zwolle. De vele projecten verschuiven van kennis rond biologisch ondernemen voor het primaire bedrijf naar de markt. Zo passeren ‘Best Practices op Natuurgronden’, een biologische picknick met 1.500 mensen op de Grote Markt in Den Bosch, en ‘Bio+ als merk’ de revue.

De relatief kleine biologische landbouw in Brabant groeit in de jaren die volgen als kool en krijgt publiciteit. Het blijkt bovendien een inspiratiebron voor het gebruik van minder chemische middelen en kunstmest in de gangbare landbouw. Ook ontstaan twee ondernemersgroepen: één van biologische melkveehouders en één van biologische akkerbouwers die inmiddels is omgedoopt tot de Vereniging van Biologische Boeren Zuid-West. Eind 2010 zijn nagenoeg alle 140 biologisch-agrarisch ondernemers in Noord-Brabant aangehaakt bij het kennisnetwerk, net als vele verwerkers en andere belangrijke schakels in de keten, ministeries en Wageningen University & Research.

1999

Boeren binnen de nitraatrichtlijn

Gebiedsgericht zuinig omgaan met het gebruik van meststoffen

Met het Plan van Aanpak Nitraat, Fosfaat en Ammoniak (PANFA) werken diverse partijen vier jaar samen om de emissies vanuit de land- en tuinbouw richting het milieu te beperken. Dat gebeurt gebiedsgericht in twee ‘proeftuinen’. In Sint Anthonis gaan tachtig akkerbouwers en rundveehouders aan de slag om de doelstellingen van de EU-nitraatrichtlijnen te halen, rekening houdend met de fosfaat- en ammoniakdoelstellingen.

Rond de Loonse en Drunense Duinen gaan de Duinboeren aan de slag. Naast zo’n zestig melkveehouders zetten ook akkerbouwers en boomkwekers hun schouders onder het terugdringen van het uitspoelen van nutriënten. Deelnemers van het project hebben een streepje voor als in het gebied grond beschikbaar komt voor de landbouw, vanuit verschillende gemeenten in het gebied, Waterschap De Dommel en Natuurmonumenten. Gedurende het project loopt het kunstmestgebruik met meer dan de helft terug.

2001

Een betere oogst op zandgronden

Melkveehouders zien het nut van bodemmaatregelen

Boeren en tuinders kunnen maatregelen nemen om de bodemkwaliteit te verbeteren. Vooral het wisselen van gewassen – gewasrotatie – is een beproefd recept. Ook het op tijd water aanvoeren of afvoeren heeft invloed op verschillende bodemeigenschappen. In 2003 maken honderden Brabantse melkveehouders kennis met het functioneren van de bodem in het door LIB geïnitieerde project ‘Bodemkwaliteit bij veehouders op zandgrond’. Productschap Zuivel, melkveehouders en kennisinstellingen weten elkaar hierbij te versterken.

Sindsdien is de aandacht voor de bodem bij veel veehouders gewekt. Juist op de zuidelijke zandgronden zijn de opbrengsten met dezelfde hoeveelheid meststoffen lager dan op kleigronden. Met het oog op de toekomstige mestwetgeving zal de opbrengstdaling van de zandgronden naar schatting tientallen procent lager zijn dan van kleigronden. Met een uitgekiend pakket aan bodemmaatregelen, zoals weinig grondbewerking, het inzetten van een groenbemester of compost aanvoeren, blijven de opbrengstverliezen beperkt.

EVALUATIE 1999 – 2003

CREATIVITEIT EN VERNIEUWING ZIJN NOODZAAK

Het is 15 juli 2002 als akkerbouwer, econoom en CDA-politicus Cees Veerman een punt zet achter de evaluatie van de tweede bestuursperiode van Stuurgroep LIB. Hij heeft dit naar eigen zeggen kritisch en met veel plezier gedaan. Veerman is op dat moment naast bijzonder hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Brabant ook voorzitter van de raad van bestuur van de Wageningen universiteit. Precies een week later is hij minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij in het eerste kabinet-Balkenende.

“De Stuurgroep LIB heeft in de laatste drie jaren aansprekende resultaten gerealiseerd voor de landbouw en haar omgeving en de interactie van beleid en praktijk”, schrijft hij in de evaluatie. “De ontwikkelingen op het grensvlak van landbouw en maatschappij zullen de komende jaren nog intenser en complexer worden. Daarbij zal creativiteit en vernieuwing noodzakelijk zijn om oplossingen te genereren en kansen te benutten.”

Een belangrijke doelstelling van LIB aan het begin van het nieuwe millennium is om de biologische landbouw een structurele plek te geven bij de verschillende belanghebbende partijen. Daar horen ook extra financiële middelen bij om de duurzame bedrijfsvoering bij boeren en tuinders te stimuleren. “Dit is gelukt”, concludeert Veerman in 2002. “De biologische landbouw staat hoog op de agenda en er is een gezamenlijk ‘EKO-fonds’ gevormd door de provincie en ZLTO.”

Met het fonds is jaarlijks 341.000 euro beschikbaar. “Biologische landbouw groeit nog steeds en is op onderdelen een voorbeeld voor zijn gangbare collega, bijvoorbeeld als het om mechanische onkruidbestrijding gaat”, oordeelt Veerman. ‘Bio’ komt tegemoet aan een maatschappelijke wens, maar is nog beperkt in omvang in Noord-Brabant – 1 tot 2 procent van de land- en tuinbouw. Ook de economische duurzaamheid staat nog steeds onder druk.

De econoom is positief gestemd over het werk van de stuurgroep die ‘een zekere mate van vrijheid en ongebondenheid in zich heeft’. Hij ervaart een open gedachteswisseling, mede omdat er geen beleid is geformuleerd of concrete standpunten worden ingenomen. “Het is de bedoeling om

een soort ‘oefenarena’ te construeren, waarin vernieuwende initiatieven op het grensvlak van landbouw en maatschappij kunnen ontluiken en gaan gedijen.” Dat leidt tot meerdere projecten zoals de samenwerking van zorgboeren, de doorontwikkeling van het biologische merk Bio+ en veel kennisprojecten in de biologische landbouw.

Veerman kraakt wat kritische noten over het Bestuurlijk Platform waar provincie en ZLTO de strategische agenda bepalen. “Het is soms te veel intern gericht en signalen van buiten worden niet gehoord of benut”, zegt Veerman. “Ook moet de noodzakelijke creativiteit voortdurend worden geprikkeld. De primaire sector is bij de strategische discussie zelden onderwerp van gesprek en wordt vrijwel alleen vanuit een themagerichte aanpak benaderd.”

Na dit signaal van Veerman zijn de vergaderingen van het LIB-bestuur verplaatst van het provinciehuis naar inspirerende locaties, vaak bij de innovatieve ondernemers. Ook de ‘themabijeenkomsten’ krijgen vorm, waarbij de verbinding tussen beleid en praktijk centraal staat.

De evaluator schetst een toekomst waarin innovaties broodnodig blijven en LIB een belangrijke rol kan spelen voor Brabant. Met name op thema’s als bescherming van natuur, de ontwikkeling van integrale voedselketens en alternatieve vormen van gewasbescherming. Hij adviseert LIB, inclusief de organisatie en financiële armslag, voort te zetten. “Belangrijk daarbij is dat de strategische discussie en de projecten optimaal op elkaar zijn afgestemd”, aldus Veerman. “De projecten moeten het condensaat vormen van de nevelen van de vrije gedachtevorming.”

“**CONSTRUEER EEN
OEFENARENA VOL
VERNIEUWENDE
INITIATIEVEN**”

Evaluator prof. Cees Veerman

84 ONDERSTEUNDE PROJECTEN

2004 • De Groene Kamer • Lifescape • Vlassector • Samenwerking Sint-Anthonis • Hengstven 2004-2005 • Steunpunt Agrarisch Natuurbeheer 2004 • Landschapsmais • Perenteelt West-Brabant • Innoverende plattelandseconomie • Art By • Glastuinbouw Asten-Deurne-Someren • Vleeskuikenketen • COSI-komkommer • Vleesketen Duinboeren • Hilvers Grond • MAP-aardbei • Oesterzwammen • Schoonwater Brabant • Bacterievrij pootgoed, een uitdaging • Precisielandbouw in de akkerbouw West-Brabant • Agrarisch grondwaterbeheer 2005 • Meekrapteelt in Nederland 2005 • 2005 • Emissiearme stalsystemen Sterksel • Microfarming 2005-2006 • Fosfaataanpak bij de Duinboeren • Koolzaadteelt in Noord-Brabant • Boerenkip, toegevoegde waarde • Herstructurering veehouderij lint Raamsdonk • Klaverkracht in de melkveehouderij • Landschapsmais 2005 • Zware metalen in de melkveehouderij (Cu-Zn) • Mobiele systemen met uitloop in de pluimveehouderij • Glastuinbouwontwikkeling Oirschot • Roulerende teeltgotensysteem in de paprikateelt • Innovatie in de kalkoenketen • Marktontwikkeling Bio+ • Vervolg pilot biologische AGF in de groentespecialzaak • Succesvolle biologische suikerbietenteelt in Noord-Brabant • Stierkalfwaardig in de biologische keten • Herpositionering biologische graanproducten • Regionale afzet biologische producten Kempen-Meierij • 2006 • Lagere fosfaatbemesting bij 60 bedrijven • Toegevoegde waarde bij de Vrije Heerlijkheid Asperges • Geen grondwater op grasland • Boeren en biodiversiteit • CO-vergisting, energie en meststof • Ketenontwikkeling in de vlassector • Bodemkwaliteit boomteelt • Een nieuw diervriendelijk kwaliteitsproduct in de pluimveehouderij • Lupine, een gezond alternatief voor boer en burger • Toegevoegde waarde voor Duinboeren-producten • Duurzaam nutriëntenbeheer in de groenteteelt • Broeikasgasreductie in de landbouw • Local for local experiment, 'de groenten van Hans' • Sprinkhanen, de nieuwe eiwitbron • Evenwichtige verschraling van natuurgronden • Biologisch, dat proef je, dat beleef je • Stimulering afzet biologische boomteelt • Uitloop, gezond en groen! • Kennisnetwerk biologische glasgroenten • Naar een renderende biologische erwenteelt • Proefloket biologische landbouw • 2007 • Stikstof op het juiste peil • Verduurzaming van de melkveestapel • Plantaardige mest, gesloten kringloop • Demonstratie waarschuwingssysteem in laanbomenteelt (Tilia) • Bax-biosmeermiddelen • Nieuwe weidemengsels op droogtegevoelige zandgrond • Comfort Class in de varkenshouderij • Precisie-irrigatie en -bemesting in de aardappelteelt op zandgrond • Groene Raffinage (hoogwaardige producten uit natuurlijke grondstoffen) • Innosfeer, innovatiekracht in de tuinbouw • Stimuleren agrobiodiversiteit en duurzaam bodembeheer (Spade) • Gebruik sleepdoek op de klei • Bestrijding schimmels bij aardbeien met UV-C lichtstraling • Verminderen broeikasgasemissies melkveehouderij • Inzet gps en precisietechnieken in laanbomenteelt • Demonstratie precisiespuittechnieken in de akkerbouw • Biovar 2 Brabant • Let's talk bio • Week van de Smaak • Samenwerking omschakeling glastuinbouw • Communicatie aanpak bodemmoehed in de biologische fruitteelt op zand • Biologisch ondernemen •

PERIODE 2004 – 2007

Bestuur:

Antoon Vermeer (voorzitter)

Paul Rüpp

Onno Hoes

Annemarie Moons

Evaluatoren:

prof. Niels Röling

ir. Ton Schurgers

**ALS EEN BOER
IETS MOET, DOOFT DE
ONDERNEMERSGEEST**

- Innovatiethema 2003 – 2007: Integraal ketenbeheer; van zaadje tot karbonaadje
- Uitgelicht project: Binnen de keten uitdagingen integraal aanpakken
- De Hoeve
- Gesloten varkensbedrijf
- Valkenswaard
- 250 zeugen en 2.000 vleesvarkens
- Samen met 250 varkenshouders verenigd in Keten Duurzaam Varkensvlees

Varkenshouder Hans Verhoeven ontwikkelt nieuwe stalsystemen om zijn varkensbedrijf toekomstbestendig te maken. Zijn dochter Marion Kunstt-Verhoeven zorgt er mede voor dat zo'n 250 varkenshouders kunnen profiteren van deze innovaties.

De snelle verspreiding van varkenspest eind jaren negentig versterkt de aandacht voor het denken in voedselketens. Het thema van de derde bestuursperiode van LIB is dan ook Integraal ketenbeheer; van gras tot glas of van zaadje tot karbonaadje. De achterliggende gedachte is dat werken in ketens goed is voor de klant, voor de kwaliteit van producten en voor het milieu. Door middel van ketenmanagement is aandacht zowel voor het geheel als voor alle losse schakels van boer tot consument.

De varkenshouderij ligt onder het vergrootglas. De maatschappij stelt steeds hogere eisen aan dierenwelzijn, milieu en gezondheid van mens en dier. Met steeds strengere regelgeving probeert de overheid om de uitstoot van ammoniak, geur en fijnstof terug te dringen.

De familie Verhoeven ontwikkelt integrale oplossingen in de ‘Stal van de Toekomst’. Die worden door andere varkenshouders omarmd in de Keten Duurzaam Varkensvlees. Martin Scholten, strategisch adviseur van Wageningen University & Research, prijst het ondernemerschap van de Brabanders.

Op het erf van de familie Verhoeven in Valkenswaard gaat de mest van de vleesvarkens twee keer per dag naar de vergistingsinstallatie. Het sterke broeikasgas methaan, dat hoofdzakelijk is vastgelegd in de mest, wordt meteen verwerkt tot biogas. Wat overblijft is digestaat. Het wordt via een eenvoudige schroefpers gescheiden in dunne en dikke fractie.

Martin Scholten (1959), opgeleid als ecooloog, pakt een handje van de vaste fractie van het digestaat. “Dit is organisch gebonden koolstof, stikstof en fosfaat. Het is uitstekend op

het land te gebruiken voor bodemverbetering”, zegt de wetenschapper als hij De Hoeve op een zonnige middag in het najaar bezoekt.

Martin geeft regelmatig lezingen, adviseert de minister van Landbouw en is pleitbezorger van kringlooplandbouw. Het draait daarbij in de kern om een circulair voedselproductiesysteem met oog voor de gezondheid van mens, dier en plant, én om een duurzaam verdienmodel voor agrarisch ondernemers.

De cirkel rond

Als Martin praat over een toekomstbestendige landbouw heeft hij twee totaal verschillende voorbeeldboerderijen op het oog: de intensieve varkenshouderij van de familie Verhoeven én de extensieve melkveehouderij Eytemaheert in de kop van Drenthe. Die laatste zet zich als ‘natuurbuurderij’ sterk in op voedselproductie in samenhang met de omliggende natuur. “Omdat iedere plek in Nederland anders is in grondsoort en beschikbare ruimte heb je diversiteit in boerenbedrijven nodig”, vindt hij. “Technische hulpmiddelen, zoals een vergister, zijn een uitkomst voor een gebied met veel intensieve veehouderij en met veel mest”, betoogt de wetenschapper. “Dieren zijn belangrijk, want ze maken in het landbouwsysteem de cirkel rond: planten zijn voedsel voor de dieren en mest is voeding voor planten.”

“Mooi om te horen”, reageert Marion Kunstt-Verhoeven (1985). Zij zorgt met de Keten Duurzaam Varkensvlees dat 250 varkenshouders gezamenlijk stappen maken naar een toekomstbestendige varkenshouderij. De Hoeve Certificering is verantwoordelijk voor de certificering van alle partijen in de keten. “Wat we op ons eigen bedrijf onderzoeken en ontwikkelen, willen we ook bij andere bedrijven realiseren. We hebben daarvoor de afgelopen 25 jaar een goede basis gelegd met de Keten Duurzaam Varkensvlees.”

Haar vader Hans Verhoeven (1960) is een kwarteeuw eerder een van de initiatiefnemers van het ketenconcept. Hij bestiert dan al een jaar of tien met zijn schoonvader en vrouw een zeugenhouderij. Als in 1992 in Nederland de besmettelijke blaasjesziekte uitbreekt – nauwelijks te onderscheiden van mond-en-klauwzeer – gaan de grenzen dicht. De prijs die de familie voor de biggen krijgt, maakt een vrije val.

Juist deze gebeurtenis grijpt Hans aan om een stap voorwaarts te zetten. Hij gaat uitbreiden door naast de zeugen en de biggen ook eigen vleesvarkens te houden in een gesloten bedrijf. Met de strenge wetgeving in aantocht lukt het de ondernemers om de benodigde ammoniak- en varkensrechten te

bemachtigen. Hij doktert een stalsysteem uit met veel minder ammoniakuitstoot en sorteert voor op een markt waar thema's als dierenwelzijn, gezondheid en milieu een steeds grotere rol gaan spelen.

“Juist in tijden van crisis wil je je op de binnenlandse markt kunnen richten, en dat is gelukt”, blikt Hans terug. “Dat kun je nooit alleen en dus bedacht ik dat we een keten moesten bouwen met genoeg varkenshouders voor een constante aanvoer, een slachterij die het vlees verwerkt en slaggers die ons verhaal kunnen vertellen aan de consument.”

Dochter Marion stapt in 2009 in het bedrijf. Ze heeft een universitaire studie marketingmanagement achter de rug. Het verder uitbouwen van de keten is haar op het lijf geschreven. “We zaten destijds op vijftig deelnemers en zagen kans een flinke groei te realiseren door de goede samenwerking met slachterij Westfort.”

Precisieveehouderij

Wie in het buitengebied van Valkenswaard voor de poort staat, ziet in één oogopslag de twee facetten van het varkensbedrijf: ‘De Hoeve Innovatie’ staat voor onderzoek en ontwikkeling naar een toekomstbestendige varkenshouderij en ‘De Hoeve Certificering’ is verantwoordelijk voor de controle binnen de keten op de strenge eisen op gebied van milieu, energie, welzijn en diergezondheid.

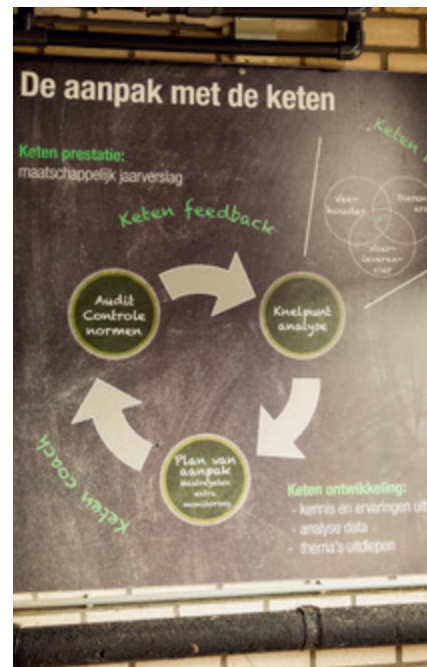
Binnen de keten is integraal aanpakken van vraagstukken het sleutelwoord. Uiteenlopende verbeterlagen, of het nu gaat om de dieren, de omgeving of wat de markt vraagt, passeren

de revue. Zo start de Keten Duurzaam Varkensvlees in 2010, in opdracht van het ministerie van LNV, met het terugdringen van het gebruik van antibiotica. Het is een reactie op de verspreiding van de MRSA-bacterie.

Een team brengt op tien bedrijven de bedrijfsvoering in kaart, van de hygiënemaatregelen aan de poort tot schoon water, voer en stalklimaat. Uitgangspunt is dat gezonde dieren geen medicijnen nodig hebben. Het vakmanschap van de varkenshouder en de aandacht voor alle facetten van de verzorging van de dieren blijken doorslaggevende factoren.

De resultaten zijn zo goed dat jaren later een nieuw concept het levenslicht ziet: varkensvlees van dieren die in hun leven nooit behandeld zijn met enige vorm van antibiotica. Om die belofte te kunnen garanderen, krijgt elke big een oormerk dat met behulp van radiogolven via een scanner uitgelezen kan worden. Dat leidt naar alle ingevoerde gegevens van geboorte tot aan de slacht. Zo ontstaat precisieveehouderij, ook wel *smart farming* genoemd.

“Je kunt niet van de kelder naar de zolder springen, maar stapje voor stapje verandert er veel binnen onze keten”, vindt Marion. “Zo heeft het antibioticatraject ervoor gezorgd dat de biggen een week langer bij de moeder blijven en dat de zorg voor de biggen door de moeder bij de start beter is. Ik vind het supermooi om te zien dat positieve veranderingen op één bedrijf honderd of tweehonderd keer gekopieerd kunnen worden. Dan hebben ze echt impact.”

“We komen met certificering echt niet bij varkenshouders over de vloer om alleen maar vinkjes te zetten. We gaan met elkaar in gesprek, en bieden maatwerk om veranderingen door te kunnen voeren en goede coaching te kunnen bieden.”

Nooit een vloeiende lijn

In de tussentijd zet Hans een volgende stap met de ‘Stal van de Toekomst’. Hij ziet met lede ogen aan hoe varkenshouders alleen met behulp van luchtwassers aan de ammoniakereisen voor een nieuwe vergunning kunnen voldoen. “De lucht gaat gezuiverd naar buiten, maar binnen blijven de schadelijke gassen hangen”, zegt Hans. “En daar hebben zowel de varkens als de medewerkers last van.”

Het nieuwe stalconcept heeft een waterkanaal, daarachter een bolle vloer en vervolgens een mestkanaal. Dit kanaal is uitgevoerd met schuine wanden en de mest die hier terecht komt wordt tweemaal daags uit de stal gespoeld. Zo voorkomt de varkenshouder dat ammoniak vrijkomt. Hierdoor is een reductie mogelijk van 75 procent.

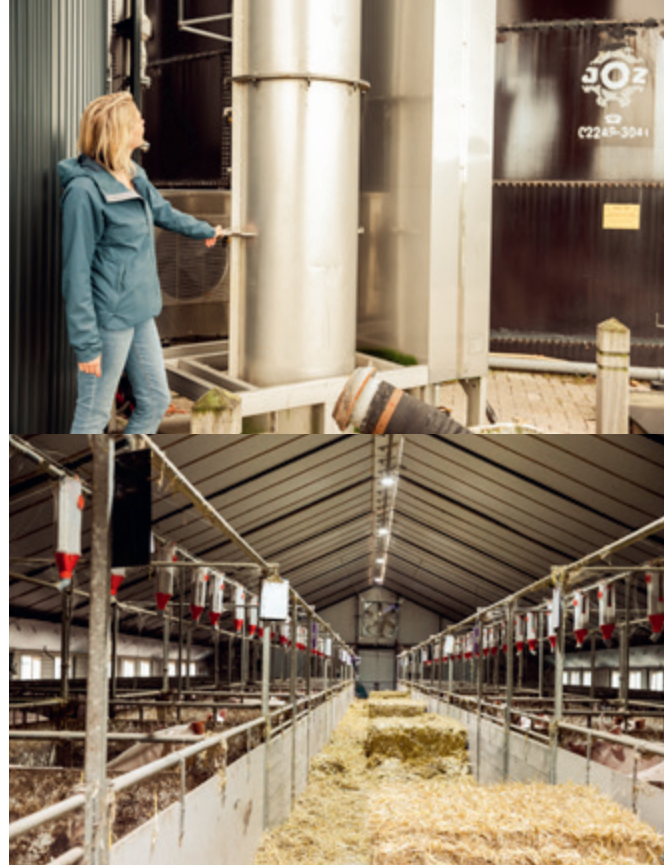
De mest die uit de stal komt, gaat meteen de vergistingsinstallatie in, wat voor een verdere methaanreductie zorgt tot 90 procent. Het proces levert bovendien elektriciteit en warmte op. “Zo is het gebruik van aardgas op ons bedrijf volledig uitgefaseerd en produceren we 70 procent van de elektriciteit die we nodig hebben”, verduidelijkt Hans.

Vader en dochter lopen graag ‘voor de meute uit’. Hans: “Innoveren zit bij mijn familie in de genen. We houden van veranderingen en vinden stilstaan saai.” Maar de inzet heeft ook een keerzijde, erkent hij. Het ontwikkeltraject duurt veel langer dan gehoopt, de wetgeving knelt en als een Europese subsidie uitblijft, kost dat de nodige hoofdbreken. “Kortom: het gaat nooit in een vloeiende lijn.”

“We houden onze oren en ogen altijd goed geopend”, vult Marion aan. Als je zelf op tijd aan het stuur gaat zitten, ben je niet meer overgeleverd aan de markt.

“Hoe gaan jullie om met kinnesse van andere boeren?” wil Martin van vader en dochter weten. Hans geeft aan dat er met argusogen wordt gekeken naar de ontwikkelingen op de boerderij. En hoopt dat anderen het willen omarmen, omdat het integraal goede oplossingen zijn die ingepast kunnen worden op verschillende locaties. Marion zegt: “Ik vind dat we altijd uit moeten gaan van onze eigen kracht. We gaan gewoon iedere ochtend met energie aan de slag.”

De wetenschapper ziet twee soorten innovatieve agrariers in de land- en tuinbouw. De eerste noemt hij de willie

wortels, die iets leuks bedenken en dat niet vertaald krijgen naar een verdienmodel. De tweede zijn ‘de echte ondernemers, zoals de familie Verhoeven’. “Landbouw is werken met de natuur en die draait om kringlopen en het continu aanpassen aan de omstandigheden. Deze familie gaat aan de slag met vraagstukken, is adaptief en denkt vooruit in scenario’s.”

Innoveren staat voor Martin gelijk aan omdenken of ‘doordenken op onbedoelde neveneffecten van veranderingen’. Nieuwe en huidige wet- en regelgeving is hem regelmatig een doorn in het oog. “Als je iets móét doen, dan dooft de ondernemersgeest”, vindt hij.

Arbeidsvreugde

De Hoeve is alweer volop aan de slag met een nieuw maatschappelijk thema: de *carbon footprint*. De Keten Duurzaam Varkensvlees heeft een rookworst van varkensvlees vergeleken met een vegan variant. Conclusie: de benodigde koolstof voor de productie is bij beide producten nagenoeg even groot. “Dit rekenmodel willen we verder uitrollen. We draaien aan de grootste knoppen om steeds minder milieubelastend te zijn, zo is door kritisch te kijken naar voergrondstoffen nog winst te behalen, en de manier van mestverwerken heeft ook groot effect op de CO₂-footprint.”

“Uiteindelijk valt alles samen: dierenwelzijn, gezondheid van mens en dier, de kringloop steeds verder sluiten, en als boer en consument een kleine voetafdruk neerzetten”, schetst Hans, “dan neemt ook nog onze arbeidsvreugde toe.

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

2005

Marktkansen voor een langzaam groeiende kip

Het eerste initiatief om dierenwelzijn via een keurmerk te borgen

Partijen als de Dierenbescherming, ZLTO en voerleverancier Coppens trekken gezamenlijk met LIB op om het welzijn van vleeskuikens te verbeteren. In oktober 2003 verschijnt het eindrapport van het onderzoek 'Perspectieven voor een alternatieve kuikenvleesketen'. Conclusie: een langzaam groeiend kuiken kan voor de vleeskuikenhouderij goede marktkansen bieden tot opzichte van het dan gangbare vleeskuiken.

Als vervolg op dit onderzoek gaan het bedrijfsleven en de Dierenbescherming met de werktitel 'Boerenkip' aan de slag met verbeteringen op het gebied van dierenwelzijn, de economische haalbaarheid en de wens van de consument.

De start is met zes Brabantse pluimveehouders, onder wie Piet Verberne in Sint-Oedenrode. Het resultaat is het welzijnsvriendelijke kippenmerk 'Volwaard'.

Volwaard-kippen hebben een overdekte uitloop en in de stal meer ruimte om te bewegen. Het sterkere ras krijgt ook afleidingsmateriaal om mee te spelen. Volwaard is inmiddels ondergebracht binnen het Beter Leven Keurmerk en is twintig jaar later het leidende merk in de markt voor kippenvlees.

2005

Een win-winsituatie in de melkveehouderij

Boeren houden hun koeien met succes langer op de boerderij

De schaalvergroting in de melkveehouderij zet in gestaag tempo door en tegelijkertijd proberen veel veehouders het productieproces verder te verbeteren. Het resultaat is een relatief korte productieve levensduur van melkkoeien in Nederland. Het landelijke onderzoek 'Werken aan duurzaam melkvee' richt zich op het verhogen van de leeftijd van de melkkoeien in de stal. Dat kan een win-winsituatie zijn: goed voor het inkomen van de boer, omdat de kosten omlaaggaan en beter zijn voor het milieu. Bovendien kan het bijdragen aan een positief imago van de rundvee-sector.

De aanbevelingen richten zich in 2005 vooral op de gezondheid van de koeien, extra aandacht voor de huisvesting en het optimaliseren van het rantsoen, zowel voor de koeien als de kalfjes. In West-Brabant gaat in 2006 een pilotgroep van twaalf melkveehouders in de praktijk aan de slag om de leeftijd van het rundvee te verlengen. Dat lukt. Zo stijgt bij melkveehouder René de Jong uit Molenschot de levensproductie per koe gedurende het project van 29.000 naar 42.000 kilo melk. De ammoniakuitstoot vermindert met 15 procent en het financieel resultaat verbetert. In 2008 is opgeschaald naar zestig deelnemende melkveebedrijven.

2005

Nieuw merk veroverd het supermarktschap: Bio+

Samenwerking biedt ruimte aan biologische producten in het supermarktschap

Eén van de knelpunten op de biologische markt is de versnippering van het aanbod. De Groene Weg, onderdeel van vleesverwerker Vion, neemt daarom het initiatief om het eigen Bio+-merk breder in te zetten voor alle biologische versproducten. Door een samenwerking van leveranciers en supermarkten zoals PLUS ziet in december 2004 de Stichting Merkartikel Bio+ het levenslicht.

In 2005 zijn bij 25 filialen van PLUS in Brabant 'Cook-it Bio+'-demonstraties met verschillende biologische producten, zoals vlees, zuivel, groenten en fruit. Een jaar later is 'de Boer op Tour', waarbij de consument informatie krijgt over met name biologisch vlees door het organiseren van proeverijen op de boerderij in samenwerking met biologische-varkenshouders en supermarkten in de omgeving.

Bio+ groeit uit tot een belangrijk vehikel om biologische producten een volwaardige plek te geven in het supermarktschap, met op zijn hoogtepunt een omzet van 90 miljoen euro.

EVALUATIE 2004 – 2007

ECOLOGISCHE OPGAVE VOOR BRABANTS BUITENGEBIED

Als Niels Röling, emeritus hoogleraar Communicatie en Innovatiestudies, zich buigt over de derde periode van LIB krijgt hij een kaart van 'De nachthemel van Europa' onder ogen. Hij ziet hoe landbouwprovincie Noord-Brabant is gesitueerd in een zee van licht, als één van de dichtstbevolkte en meest verstedelijkte gebieden van Europa.

De provincie staat volgens hem voor een veelomvattende uitdaging. Naast goedkoop en hoogwaardig voedsel produceren moet er aandacht zijn voor schoon water, duurzame energie en biodiversiteit, het voorkomen van wateroverlast, het vastleggen van koolstof en het sluiten van kringlopen. "Het Brabantse buitengebied ook productief maken in ecologische zin lijkt mij voor de toekomst het belangrijkste bestaansrecht van LIB", vat Röling samen.

LIB heeft met enkele honderden projecten en bijeenkomsten in de voorgaande jaren al haar sporen verdiend. Röling wijst ook op de samenwerking tussen agrarisch ondernemers en overheid en 'de sterk ontwikkelde capaciteit om er in gezamenlijk overleg uit te komen'.

ZLTO-voorzitter Antoon Vermeer ziet in deze periode LIB als onderdeel van een groot innovatieproces. De vereniging heeft net besloten het lidmaatschap open te stellen voor alle plattelandsondernemers, ook als ze geen boer zijn. Die verbreding omarmt Röling. "De rol die ik voor LIB zie, zou aanmerkelijk makkelijker worden als ZLTO in staat zou zijn om de fixatie op de landbouwer als topondernemer op de vrije markt te doorbreken, en om zich duidelijker op te stellen als vertegenwoordiger van de eigenaren en deskundigen van het landelijk gebied."

Gedeputeerde Annemarie Moons is in de evaluatie positief gestemd over LIB en uit enkele kritiekpunten. Ze vindt het 'een mannengezelschap' en wil meer doorwerking zien van de 150 projecten die in de derde periode zijn opgepakt. Daar zit volgens de provinciebestuurder het echte werk. "Waar blijft de ervaring die is opgedaan?" vraagt Moons zich af. "Ik zou graag voorbeelden willen zien."

Röling werpt terug dat de rol van LIB aanmerkelijk makkelijker zou worden als de provincie bereid en in staat is om 'micromanagement, betutteling en machtsuitoefening via regelgeving en vergunningen' deels op te geven. "En zich nog meer in kan zetten als partner in een collectief proces, en voor het ontwikkelen van duurzame kaders waarbinnen landeigenaren een bestaan kunnen opbouwen door het leveren van ecosysteemdiensten. Innovatie kan daarbij een motor voor duurzame ontwikkeling zijn."

LIB omarmt Rölings aanbeveling met meerdere initiatieven, zoals 'Best Practices op Natuurgronden', 'Actief Randenbeheer Brabant', 'Boeren en Biodiversiteit', 'Week van de Smaak', 'Het Kempisch Heideschaap' en 'Natuurlijk Boeren'.

Het is volgens de wetenschapper belangrijk om zicht te krijgen op innovatie als verschijnsel op zich. Röling pleit ervoor om aandacht te besteden aan systeem- en maatschappelijke innovaties in plaats van innovatie te beschouwen als 'de tredmolen van schaalvergroting'. "LIB kan fungeren als platform waar landeigenaren en provincie samen strategieën ontwikkelen, waarbinnen het voor de agrariërs aanvaardbaar of zelfs aantrekkelijk wordt de diensten te leveren waar de maatschappij behoefte aan heeft."

“
**INNOVATIE IS EEN
MOTOR VOOR
DUURZAME
ONTWIKKELING**”

Evaluator prof. Niels Röling

115 ONDERSTEUNDE PROJECTEN 2008 • Dairyman, Europese duurzame melkveehouderij • Lupineteelt voor diversiteit en als eiwitbron • Insectenweek als nieuwe eiwitbron • Verduurzaming van de melkveestapel • Robuuste droogte-resistente weidemengsels • Internationale samenwerking vlasteelt • Zware metalen in de melkveehouderij • Nieuwe stalsystemen in de melkveehouderij • Bodemkwaliteit in de tuinbouw • Precisielandbouw in De Kempen • Interactief waterbeheer Vlaanderen-Nederland • Residuvrije aardbeien in de supermarkt • Precisietechnieken in de aardappelteelt • Organisatie 'Landbouw en Zorg' • Energie in de varkenshouderij • Dierenwelzijn in de melkveehouderij • Groeikans, multifunctionele landbouw • Satellietechnieken in Cranendonckse landbouw • Energie gewassen, water en natuur • De verbinding stad-platteland • Van kuiken naar kip • Proef de aandacht op de biologische boerderij • Biologische grondontsmetting in de glastuinbouw • Precisiebemesting in de biologische vollegrondstuinbouw • Broeikas effect van biologische en gangbare vleesvarkens • **2009** • Compost in Controle in de champignonsector • Dasvriendelijke bodem in de boomteelt • Aanpak antibioticagebruik in de veehouderij • Agribase, informatiesysteem in de akkerbouw • Energie en ammoniak in de vleeskuikenhouderij • Rondeel, innovatief systeem in de legpluimveehouderij • Graszaadhooi en energieproductie • Energienok, windenergie in de melkveehouderij • Precisiebemesting via geo-informatie • Inzicht in de paardenhouderij • Hightech Beregenen Op Maat • 'Boer zoekt Stijl', designexpositie • Landgoed de Groene Kamer, verbinding stad en ommeland • Boer en Zorg, 6-delige RVU-uitzending • Gebruik van trillingen bij plantenziektebestrijding • Mobiel teeltsysteem in aardbeienteelt • Interactieve Klimaatmodule • Waarde van multifunctionele landbouw, kengetallen • Patiosysteem en duurzaamheid in de kuikenhouderij • Precisie-irrigatie en -bemesting Brabant 2010-2011 • Waterkwaliteit bij de wortel aangepakt • Boeren en Agrobiodiversiteit 2010-2012 • Duurzaam biologisch melkvee • Biologisch kleinfruit • Best practices op natuurgronden • Zonnestroom oogsten • Een Mooie Maaltijd: biologische en streekproducten in de zorginstellingen • Biologische kringlopen • EKO-proefteelten meekrap • Biologische stadsboerderij Tilburg • **2010** • Stofreductie in de varkenshouderij • Aardbei, duurzame teeltsystemen • Gebruik van bioresonantie ter bestrijding van schimmels • De natuurlijke buffercapaciteit van de bodem in de landbouw • Fertigatie in de preiteelt • De insectenketen: het volgende stadium van ontwikkeling • Infiltratie en waterbesparing via samengestelde drainage • Precisiezaaisysteem in de teelt van akkerbouwgewassen • Jakobskruid innovatief beheersen, met een inheemse kever • Aardbei op weerbare bodem • Kruidenrijk grasland, bijdrage aan biodiversiteit en bedrijfseconomie • Multifunctioneel landgebruik het Groene Woud • PURE hubs: bouwen aan stad-landverbindingen • Organisatie van Zorgboeren in Brabant • Synergie van kalvergierversuivering en rioolwaterzuivering • Mestverwerking met behulp van restwarmte • Waterhouderij, een blauwe dienst • Agro Solar Realisatie (ASORE): duurzame energievoorziening • Biodiverse Boeren Erven • Logistieke clustering in de boomkwekerij • Den Bosch Hoofdstad van de Smaak • Glocal, relatie stad-platteland tijdens het festival Incubate • Biologisch als strategische keuze in de melkveehouderij • Klimaatneutraal boeren • **2011** • Heydehoeve, heerlijk en eerlijk varkensvlees • Warmtevoorziening nieuwbouw in Best door mestvergisting • Biologische afbreekbare pot van bietenpulp • Verbeteren bodemkwaliteit • Ontwikkeling robotroofvogel ter voorkoming van wildschade • Doorontwikkeling vrijloopstal in de melkveehouderij • Bloedmijtbestrijding bij pluimvee door inzet van roofmijten • Introductie Hongaars wolvarken • Bufferboeren, betere waterbeschikbaarheid van de bodem • Varkenspension, nieuwe wijze van varkens houden • Beheersen en voorkómen van de buxusmot • Verbeteren waterkwaliteit door maatregelen bij erfafspoelwater • Innovatieve duurzame akkerranden West-Brabant • Groene gevels in de varkenshouderij • Gebruik van spuiwater uit de varkenshouderij in de boomkwekerij • Peulvruchten als nieuwe eiwitbron • Landschapspark Oirschot • Beregening met restwater • Verminderen broeikasgasuitstoot bij melkvee • Regionale brouwerij bij Koningshoeven-bier • De kiemvrije varkensstal • Zuivering van nutriënten uit drainagewater • Veldleeuwrik, duurzame productie in de akkerbouw • Stevia, gezonde zoete revolutie • Helden van De Guijt, gezond en duurzame productie • Klimaat voor vernieuwing in de melkveehouderij • Kwaliteitsimpuls Genneperhoeve • Kostelijk Brabant; rassen en smaak in de biologische groenteteelt • Marktontwikkeling biologische geitenzuivel • Rode Klaver 2.0 • Aardbeienacademie • mEATing • Regionale distributie binnen de zorgsector in Brabant • Relatie stad-platteland • Duurzaam biologisch melkvee fase 2 • Lekker betrokken; aandacht voor regionaal voedsel in de zorg •

PERIODE

2008 – 2011

Bestuur:

Antoon Vermeer (voorzitter)

Ruud van Heugten

Onno Hoes

Evaluator:

prof. Vinus Zachariasse

WIE ZICH OPENSTELT VOOR ANDEREN GROEIT

- Innovatiethema 2008 – 2011: Verbinding stad en platteland
- Uitgelicht project: PURE hubs
- Philips Fruittuin in Eindhoven
- Fruitteelt, winkel, restaurant, recreatie en vergaderlocatie
- Appels, peren en pruimen
- 12 hectare
- 15 medewerkers (fte)
- Ruim 1,5 miljoen euro omzet

Onder de rook van Eindhoven Airport ligt de Philips Fruittuin. Ondernemers Anneke en Carlos Faes hebben de afgelopen dertig jaar het verlieslijdende fruitbedrijf omgetoverd tot een succesvolle ontmoetingsplek aan de rand van de stad, oftewel een PURE hub.

De tijd dat alleen pioniers met hun agrarische bedrijfsvoering de ‘verbinding tussen stad en platteland’ leggen is voorbij. Ook overheden, zoals de provincie Noord-Brabant, benoemen de zogeheten multifunctionele landbouw in hun beleid. LIB besteedt dan al jaren aandacht aan deze agrarische sector in opkomst: met bedrijfsbezoeken en met de ondersteuning van projecten. In de vierde bestuursperiode krijgt het thema extra aandacht. Anno 2020 heeft ongeveer een derde van de boeren en tuinders één of meerdere andere activiteiten op het bedrijf, zoals zorglandbouw, kinderopvang, boerderijeducatie, boerderijverkoop, natuurbeheer of recreatie.

In de multifunctionele landbouw combineren boeren en tuinders voedselproductie met zorg, boerderijeducatie, kinderopvang, natuurbeheer, een winkel of agrotourisme. Daarmee komen burgers weer in groten getale op de boerderij. Anneke en Carlos Faes dachten

bij de start 10.000 bezoekers op jaarbasis naar het erf te krijgen. Vandaag de dag zijn dat er 150.000, onder wie Patricia Kamsma. Zij is in korte tijd een trouwe klant geworden.

Het is zaterdagochtend, vroeg in de herfst. Appels en peren hangen rijp aan de rijen fruitbomen. Patricia Kamsma is met haar man en twee jonge kinderen vanuit Nuenen naar een van de zes appelplukdagen gekomen in de Philips Fruittuin. “Ik wil mijn kinderen laten zien waar ons voedsel vandaan komt”, zegt ze als haar vierjarige zoon verwonderd een appel met een steeltje met blaadjes komt laten zien.

Een jaar eerder is het gezin voor het eerst present en sindsdien zijn ze ‘een keer of acht’ op de boerderij geweest. “Voor een evenement, voor de winkel, om een pannenkoek te eten of voor het terras en de speeltuin. Het is een heerlijke omgeving en dat zo dicht bij de stad”, zegt ze als haar zontje met de volgende appel aan komt zetten.

De appelplukdagen zijn een begrip in de wijde omgeving. Voorafgaand aan de coronacrisis groeide het evenement de ondernemers Anneke (1967) en Carlos Faes (1968) zelfs boven het hoofd. “Elke dag kwamen 5.000 bezoekers om de boomgaard in te gaan. Het was een golf mensen om bang van te worden”, zegt Carlos een paar dagen eerder. “Ik heb op de rotonde gestaan om mensen tegen te houden.”

Door de beperkingen in de horeca en bij evenementen als gevolg van de coronapandemie krijgt het echtpaar de oplossing in de schoot geworpen: ze verkopen nu entreebewijzen voor zes plukdagen met maximaal 2.000 bezoekers, keurig verdeeld over de ochtend en de middag. “Dit hadden we vijf jaar geleden nooit kunnen bedenken”, benadrukt Anneke. “Dat mensen vooraf een ticket zouden kopen om een boomgaard in te lopen.”

Het jaarlijks terugkerende evenement brengt een breed publiek over de vloer, veelal de klanten van de toekomst. “De basis van ons bedrijf is de boomgaard”, beschrijft de vrouw des huizes. “Het fruit verkopen we in de winkel en van een

deel van de oogst maken we lekkere dingen, zoals pannenkoeken en die verkopen we in het restaurant. Daarnaast zijn we een plek voor zakelijke klanten en die komen in het weekend weer terug met hun kinderen om boodschappen te doen of hier te eten.”

Synergie is de sleutel tot succes, concludeert Carlos. “Het is kopen, verpozen én recreëren aan de rand van de stad. Dat is de visie die we stap voor stap in de praktijk hebben gebracht. We staan continu in contact met onze klanten en ik scan ze zelfs: hoe bewegen ze zich op het erf, hoe gedragen ze zich?”

Frits Philips

De geschiedenis van de fruittuin gaat terug tot 1929. In dat jaar besluit de toenmalige topman Anton Philips om op deze locatie de houtproductie voor de Limburgse mijnbouw te vervangen door een boomgaard. Het is in de eerste plaats een manier om personeel in de crisisjaren aan het werk te houden.

Als zestig jaar later de jonge Carlos Faes solliciteert op een baan in de Philips Fruittuin beseft hij niet dat hij met Antons zoon Frits Philips in gesprek gaat. Het klikt tussen de twee en binnen een paar maanden is Carlos de nieuwe bedrijfsleider. “Dat heb ik vooral te danken aan dat ik met besproeien de schade door nachtvorst binnen de perken heb weten te houden. Het is in de Nederlandse fruitteelt de grootste schade tot dan toe.”

Carlos en Anneke, ze wonen inmiddels samen in Tilburg na een uit de hand gelopen vakantieliefde, werken een bedrijfsplan uit. Ze willen producent en consument weer met elkaar in contact brengen. Het plan, wat zijn tijd ver vooruit was, kan op de goedkeuring van ‘meneer Frits’ rekenen. Maar als Carlos naar de bank stapt om een lening los te peuteren, krijgt hij nul op het rekest. Alleen met een garantstelling van Frits Philips komt de financiering rond.

De ondernemers doen waar veel boeren en tuinders niet aan durven te denken. Ze halveren de productie tot een oppervlakte van 12 hectare. Anneke: “We wilden stoppen met anoniem het fruit voor de export naar de veiling brengen, soms zelfs onder de kostprijs. We wilden de oogst in de buurt verkopen met een verhaal erbij met de geschiedenis van de fruittuin tot aan de productie.”

Ze breiden het bestaande seizoenswinkeltje uit met producten van collega-boeren en -tuinders. Die nieuwe winkel, die jaarrond open is, groeit gestaag. Het is voor Carlos de opmaat naar het concept Landwinkel, dat hij met een aantal collega-ondernemers uitdoktert. In een kleine twintig jaar groeit dit idee uit tot een coöperatie van pakweg honderd boeren. Naast verse producten van het eigen bedrijf en uit de buurt kunnen zij terugvallen op een gezamenlijk ingekocht assortiment.

Het echtpaar is toe aan de volgende bedrijfsstap: een horecagelegenheid. Hoewel adviseurs hintten op een luxe etablissement met streekproducten, kiest het stel voor een pannenkoek-

kenhuis met uitzicht op de boomgaard. Carlos: “Voor ons was het een logische keuze. We wilden vooral overdag bezoekers en ons richten op gezinnen, naast het wat oudere publiek in onze winkel. En we wilden niet zelf alle ballen in de lucht houden, maar het uit handen geven aan een bedrijfsleider.”

Het concept slaat aan. Ze krijgen zelfs de eervolle titel HorecaHeld op de vakbeurs Horecava van 2012. Maar het is ook een taai traject, met een lange en ingewikkelde bestemmingsplanwijziging en opnieuw de helpende hand van de inmiddels hoogbejaarde meneer Frits. Om nog maar te zwijgen over het opleiden van het personeel. “Het dieptepunt was dat ik in de bewaarruimte blikken met stoofpeertjes van een horecagroot-handel aantrof en de bedrijfsleider daarop aansprak”, vertelt Carlos. “Hij vond het wel ‘makkelijk’, terwijl we nota bene in onze eigen winkel onze eigen stoofpeertjes hadden staan. Dat was eens, maar nooit weer.”

De volgende loot aan de stam is een uit de kluiten gewassen vergaderlocatieruimte. En om het rijtje activiteiten nagenoeg compleet te maken huisvest het echtpaar feestjes, geven ze snoeiworkshops, verzorgen ze speurtochten, leveren kantoorfruit aan tientallen bedrijven, waaronder Philips en “o ja, Anneke leidt elke jaar honderden basisschoolleerlingen rond, totdat de agenda helemaal vol zit”, vult Carlos aan. “Educatie blijft nodig”, weet Anneke, “want in april – met de bloesem nog aan de bomen – staan mensen op het erf met de vraag of ze appels kunnen plukken.”

Anneke en Carlos doen het werk al een kwarteeuw samen, geholpen door steeds meer personeel. Hij is altijd ondernemend, ambitieus, een aanjager, eigenwijs en treedt makkelijk op de voorgrond. Zij is wat gereserveerder, analyseert meer en springt bij waar dat nodig is. Anneke: “Carlos heeft zijn partner strategisch gekozen”, knipoogt ze. “Oftewel”, reageert Carlos, “ze is mijn steun en toeverlaat.”

Wat is het recept van het succes van de Philips Fruittuin? Anneke: “We houden van ons vak en we vinden het oprecht fijn om onze kennis en deze plek te delen. Wat we doen past bij ons als ondernemers. We werken keihard en als we beperkingen ervaren, zien we juist kansen. Moeten we dicht als gevolg van coronamaatregelen, dan gaan we kerstpakketten leveren. Dat is onze échte kracht.”

Carlos: “Daarnaast schakelen we altijd hulp in: of het nu een bedrijfsadviseur is, voor het maken van een folder, een architect om de gebouwen te ontwerpen of een coach voor mezelf. Ondernemen doe je echt samen. Daarnaast heeft me-
neer Frits me ooit op het hart gedrukt dat je altijd je netwerk moet verbreden. Ga bij de Rotary of een Lions Club langs om nieuwe mensen te leren kennen. Andere mensen geven je nuttige feedback.”

Een rode draad is de samenwerking met Geert Wilms en Marjon Krol van LIB. Zij komen al 25 jaar over de vloer voor uiteenlopende projecten rond de multifunctionele landbouw.

Het meest in het oog springende is PURE hubs, waarbij ondernemers binnen en buiten de landsgrenzen bij elkaar kijken hoe ze hun agrarisch product kunnen verbinden aan een groot publiek. Anneke: “Geert en Carlos zijn echte sparingpartners van elkaar en dat levert altijd nieuwe inzichten op.” Carlos: “We hebben dankzij allerlei projecten delegaties uit Griekenland, Kroatië, China en Zuid-Korea over de vloer gekregen. Heel inspirerend.”

Elkaar versterken

In de vergaderruimte van de Philips Fruittuin hangt een meterslange landkaart van de omgeving. Daarop staat De Groene Corridor ingetekend, een groene verbinding van de historische markt in Oirschot tot aan het centrum van Eindhoven. De route van 14 kilometer wordt helemaal autoluw gemaakt en omringd door nieuwe en bestaande beplanting. “En kijk”, wijst ondernemer en medekartrekker Carlos Faes enthousiast op de kaart. “Wij liggen straks strategisch in het midden van deze toeristische trekpleister.”

Bang om met het delen van kennis en ervaring andere ondernemers in de kaart te spelen, zijn ze allerminst. Anneke: “Het is juist mooi en eervol om te doen. Ik denk dan aan de horecastraten in Brussel of Parijs met restaurant naast restaurant: er mogen juist heel veel van ons soort bedrijven komen om elkaar te versterken”, zegt de geboren en getogen Vlaamse. “Wat wij doen, is sociale innovatie: we helpen om stad en het platteland te verbinden, zoals we vanaf het allereerste begin ook wilden gaan doen”, besluit Carlos.

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

2009

Zorgboeren slaan handen ineen

De boerderij als plek om te helen

Of het nu gaat om kinderen met autisme, ouderen met dementie of verslavingszorg. Ze kunnen voor dagbesteding of 24 uurszorg terecht op één van de zorgboerderijen. In 2008 gaan zo'n tien zorgboeren uit Midden-Brabant, onder aanvoering van Johan Martens, om tafel om de basis te leggen voor een samenwerkingsverband. Een inventarisatie samen met marktpartijen brengt een aantal knelpunten aan het licht, zoals prijsstelling en de onbekendheid van de sector. Belangrijk is om duidelijk te maken wat voor een zorg de individuele bedrijven kunnen bieden. En hoe zorgboeren dat gezamenlijk tot meerwaarde kunnen brengen voor de maatschappij, de cliënten en zichzelf.

Als begin 2010 het persoonsgebonden budget onder druk komt te staan, gaan ondernemers op zoek naar de mogelijkheid om via de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten zorg te verlenen. Twee jaar later ziet de zelfstandige stichting Samenwerkende Zorgboeren Zuid het levenslicht. Inmiddels trekken meer dan honderd aangesloten zorgboerderijen uit het zuiden des lands samen op 'om kwalitatief hoogwaardige en innovatieve zorg te bieden voor een zo breed mogelijke doelgroep'. De totale omzet is bijna 30 miljoen euro.

2010

Stadspicknick op strobalen

De smaak en beschikbaarheid van lokaal eten hoog op de agenda

In de laatste week van september 2007 is de eerste landelijke Week van de Smaak. Met ongeveer duizend activiteiten in het hele land is het een groot succes. In Brabant pakt LIB een aantal eigen activiteiten op en zet in op een stevige communicatie. In de provincie vinden meer dan honderd activiteiten plaats bij scholen, restaurants, kookstudio's, winkels, boeren en twee zorginstellingen. De Week van de Smaak blijkt een goed aanknopingspunt te zijn om duurzaam geproduceerd en bereid voedsel te promoten. De media-aandacht is groot.

In 2010 is 's-Hertogenbosch de Nederlandse 'Hoofdstad van de Smaak'. In het centrum van de stad vindt onder andere een biologische stadspicknick plaats met 1.500 bezoekers die op strobalen op de Grote Markt een maaltijd van biologisch geproduceerde ingrediënten verorberen. In 2011 krijgt Karin Wanders van De Saanen Hof uit Heeze de Nederlandse publieksprijs 'Held van de Smaak' uitgereikt. De Week van de Smaak is een terugkerend begrip.

2011

Boeren omarmen biodiversiteit

Hoe maatregelen op het land en in de stal elkaar versterken

Honderd Brabantse boerenbedrijven gaan gezamenlijk aan de slag met biodiversiteit. Het gaat om agrariërs in De Peel, in de Kempen en rond de Loonse en Drunense Duinen – de Duinboeren. Voormalig staatssecretaris Pieter van Geel merkt het LIB-project aan als een pilot en neemt met de SBG-regeling de helft van de 1,2 miljoen euro aan kosten voor rekening. In november 2008 is een bezoek aan het bedrijf van Tonny Meulenstein, in Beek en Donk. Tijdens die bijeenkomst staat de interactie tussen biodiversiteit, een duurzaam landbouwsysteem en robuuste koeien centraal. Het initiatief draait om diversiteit in gewassen, het aanjagen van het bodemleven, diversiteit in de veestapel via de inzet van ander genetisch materiaal en meer natuurlijke plaag- en onkruidbeheersing in de regio's door de aanleg van bloeiende akkerranden of houtwallen.

In gesprekken met dierenartsen, bodemdeskundigen en veehouders wordt steeds duidelijker dat de verschillende maatregelen elkaar versterken in een toekomstbestendige agrarische bedrijfsvoering.

EVALUATIE 2008 – 2011

EXPERTISE KOMT BINNEN HANDBEREIK

Wie zijn de Brabantse boeren en tuinders die voor de troepen uit lopen? Die hun ideeën koste wat kost in de praktijk willen brengen? Vinus Zachariasse, voormalig directeur van het Landbouw Economisch Instituut, gaat met tien van hen in gesprek. “Het is een bijzondere groep ondernemers”, tekent hij als evaluator van LIB-periode 4 op. “Waarbij naast de motivatie en gedrevenheid hun bovengemiddelde opleidingsniveau opvalt.”

Het innovatieproces beschrijft hij als visievorming, probleemherkenning, oriëntatiefase en onderzoekfase. In al die fases staat LIB met raad en daad klaar, maar de ondernemer blijft altijd ‘de eigenaar’ of ‘de procesbewaker’. “In deze fasen is het totale beeld van de innovatie vaak nog onvoldoende uitgekristalliseerd en is de onzekerheid over de richting en slagingskansen nog flink aanwezig”, ziet Zachariasse. “De programmeerder Geert Wilms gaat in dialoog met de innovator en vult gaandeweg de antwoorden op de relevante vragen aan in de diverse fasen van het innovatieproces.”

Zachariasse ziet in LIB een ‘zeer effectief instrument’ op drie terreinen: als financier, voor het aanbieden van een netwerk en als klankbord. “In de fase van projectbeschrijving en ook uitvoering wordt dankbaar gebruikgemaakt van LIB als kennisbron om uiteindelijk een beter doel en resultaat te boeken”, zegt de evaluator. “Het is altijd een zoektocht naar projecten met ‘lef’, omdat die tot de echte vernieuwingen kunnen leiden.”

“De rol van financier is belangrijk voor het bijdragen in de projectkosten, maar daarnaast komt ook duidelijk naar voren dat ondernemers zich door de bijdrage ‘moreel’ gesteund voelen door zowel de provincie Noord-Brabant als ZLTO”, vindt de voormalig directeur van het huidige Wageningen Economic Research. “Dat draagt bij aan het eigen vertrouwen in het initiatief en bovendien wordt daarmee draagvlak gecreëerd in de omgeving.”

Binnen het uitdijende LIB-netwerk kunnen kennis en contacten worden aangeboord waar de ondernemers zelf nog geen toegang toe hebben. Het brengt expertise op diverse terreinen binnen bereik, ziet Zachariasse. “Dat leidt tot grote kwaliteitsverbetering en projecten die versneld of beter uitge-

voerd kunnen worden. De initiatiefnemers krijgen beduidend meer dan geld alleen.”

Twee denkrichtingen staan in deze vierde periode centraal. ‘Verduurzaming’ van de land- en tuinbouw door verdergaande ontkoppeling van economische groei en milieubelasting. En ‘vermaatschappelijking’ door verdergaande ontwikkeling van maatschappelijke diensten door de agrarische sector. Het gaat daarbij met name om de multifunctionele landbouw die deze diensten in de vorm van zorg, recreatie of lokale verkoop kan leveren.

De zorgboerderijen krijgen voor een breed publiek een gezicht via een landelijke tv-serie waarin drie zorgboeren wekelang worden gevolgd. Ook faciliteert LIB de internationale samenwerking met ondernemers in Antwerpen, Liverpool en Frankfurt in het project PURE hubs om de diensten van het platteland met de stad te verbinden. Daarbij blijven thema’s als het conserveren van water, energie-efficiency en broeikasgasreductie hoog op de agenda staan.

De evaluator houdt LIB ook een spiegel voor. Het is de kracht van de stuurgroep om de verantwoordelijkheid voor een innovatie en de credits bij de ondernemers te laten, maar het is tevens de zwakte: de eigen rol blijft daarmee onderbelicht. “Het verdient aanbeveling om nog nadrukkelijker het bestaan, de werking en de resultaten uit te dragen, niet in de laatste plaats aan mensen buiten de sector en aan collega’s buiten Brabant”, concludeert Zachariasse. “En daarbij ook extra aandacht te geven aan Noord-Brabant en zijn innovatieve landbouw als voorloper in Europa.”

“
HET IS EEN
ZOEKTOCHT NAAR
PROJECTEN
MET LEF”

Evaluator prof. Vinus Zachariasse

146 ONDERSTEUNDE PROJECTEN

2012 • Klimaatneutrale melkveehouderij • ‘Smart rain’ in de akkerbouw • Telen op water in de tuinbouw • Precisieberegenen in de vollegrond • Energiebesparing in de glastuinbouw • Biologische grondontsmetting in de fruitteelt • Bufferboeren, betere waterbeschikbaarheid van de bodem • Kortseizoen krachtvoer mais • Landschapspark Oirschot • Boer en Bij • Regio afzet Kempen Lam • Duurzame catering in Brabantse bedrijfsrestaurants • Maatschappelijke kosten-baten stadslandbouw • Digitale inkijk in het boerenbedrijf • Q-koorts in de beleving van betrokkenen • mEATing, varkens in de stad • Glocal, de kunstenaar en de boer • Welzijn en weerstand melkgeiten • Aquality, waterkwaliteit in de landbouw • Aardappel Pootgoed Academie • Nederlandse quinoa • Energieke Paddenstoelen • Groen Gas Groene Woud • Slim bemesten fruitteelt • Jakobskruiskruid • Bodemkwaliteit in de aardbeienteelt • Vermindering van droogteschade in Lieshout • De Etende Mens, landbouw en design • Recreatief ondernemerschap en landbouw • Innovatieve teeltsystemen bij aardbeien • Rode klaver als natuurlijke meststof • Serious Farming, probiotica in de varkenshouderij • Aardbeien, recirculatie water op trayvelden • Zelfstandige robotvogelverschrikker • De belevingsstal in de varkenshouderij • Landbouwondernemers en de voedselbank • Landart in het Groene Woud • Hongaars wolvarken • Kruidengebruik in de melkveehouderij • AppsForFarming • Ondergrondse tijdelijke wateropslag • Metropolitane ‘stads’-landbouw • Waswater, meststof in de boomteelt • VAIR, duurzame varkenshouderij • **2013** • Duurzaam verwerkte industriegroente • Heydehoeve, waardecreatie in de varkenshouderij • Mobiele teeltregistratie in de akkerbouw • Efficiënt watergebruik in de akkerbouw • Carbon Credits, nieuw verdienmodel • Triple A-locatie, verbinden stad-platteland • Bufferboeren, betere waterbeschikbaarheid van de bodem • Regiospecifieke gewasveredeling • Bijvriendelijke gewassen en biovergisting • Cholfitty, meer omega 3 en omega 6 • Streekproducten voor zorginstellingen • Duurzaam melkvee bij biologische bedrijven • Precisie-irrigatie in de vollegrondsgroenteteelt • Bodem als basis voor duurzame landbouw • Insectenhôtels • Geladen water, efficiënt gewasbeschermingsmiddel • Regionale uitvoering bedrijfswaterplannen • ABC Cash, melkvee met gps • Indoor Cityfarming Eindhoven • Natuurlijk gedrag van de koe en management • Stevia, ketenontwikkeling caloriearme natuurlijke zoetstof • Lekker betrokken, verduurzaming in de zorg • Aardbeienteelt uit de grond • Goat Milk Powder, voor China • Varkensgame Praktijkproef • Efficiënte bemesting • International Insect Center • Playing with Pigs • De Gasthuishoeve, boomkwekerijbelevingscentrum • Stadskas Jeroen Bosch, Den Bosch • Innovatieve mestverwerking • Gekiemd graan, voor de melkveehouderij • Aspergesteekmachine, voorbereiding productiefase • Moestuintje in de keuken • Star-Plus-varken, waardecreatie • BAJK Academie, duurzame jongeren • Nederlandse soja • Rode klaver in de melkveehouderij • **2014** • Gebruik paprikaresten in de veehouderij • Experimenteren met plantversterkers • HyCare, robuust varkenshouderijsysteem • Lasertechniek in boomkwekerij • Algenteelt in de glastuinbouw • Waaierbeluchting in pluimveehouderij • Biomeerwaarde ei • Melksalons in Brabant • Permacultuur in praktijk • Demonstratie bioraffinage Grassa • Innovatief Werkgeverschap Varkenshouderij • Design & toegevoegde waarde varkens • Dairylink & Boer Guus • Toegevoegde waarde eiermarkt • Agrarisch Vliegwieltijdseconomie • Rassen voor Smaakmarkt • Boeren hergebruiken industrieel proceswater • Nieuwe eiwitnacks • Innovatieve boomkwekerij • Bijen en biologisch imkeren • Mestverwerking & black soldier fly • Minigroenten, nieuw marktconcept • Crowdfunding innovatieve veehouderij • Vernieuwend financieren: De Nieuwe Rentmeester • Nieuwe concepten varken • Champostkorrels voor consumentenmarkt • Voedsel verbindt verschillende sectoren • De eerste Kwatrijnstal • **2015** • The Big Idea, stadse kringloopvarkens • Dashboard Kringloopwijzer • Bodemwaterwaardering • Duurzame zeugenstal Oirschot • Innovatieve plaagbestrijding • Bodem als Basis • Veilige rauwe melk • Happels & Snappels • BAJK Academie, consument • Hommels en Phytophthora in aardappelen • Natuurboeren en nieuwe verdienmodellen • Boomkwekerij: Gaultheria Food & Farma • De Vegetarische Slager • Grassa De Peel, bioraffinage • Melkpoeder van rauwe melk • Berm van de Toekomst • Biologische Kringloopwijzer • Businesscase Sorghumteelt • Smaakmarkt Rassen • Monovergister in de varkenshouderij • Natuurlijk boeren Kleine Beerze • Toegevoegde waarde kalkoenen • A2A2-melk • Winterveldboon, eiwitbron • Luzerne en design • Stevia, caloriearme zoetstof • Energieneutrale pluimveehouderij • Kringlooplandbouw Boxmeer • Topklas Veehouderij Helicon • Kwaliteitsolie, huttentut • Maisteelt in stroken • FoodLabPeel • Geitenbokkenvlees • Duurzame melkgeitenhouderij • Vriendentuinen en zorgboer • Varkensgame •

PERIODE 2012 – 2015

Bestuur:

Hans Huijbers (voorzitter)

Yves de Boer

Bert Pauli

Evaluatoren:

prof. Johan Schot

prof. John Grin

**EEN FOUT MAKEN MAG,
DE OPLOSSING
BRENGT JE VERDER**

- Innovatiethema 2012 – 2015:
Duurzame systeemtechnologie
- Uitgelicht project: Investeren in duurzame technologie
- De Kruidenaer
- Glastuinbouw en vollegrond
- Etten-Leur
- 8,5 hectare glas, 2 hectare tunnelkassen, 24 hectare vollegrond
- 20 verschillende soorten kruiden en paprika's
- 60 – 100 medewerkers

Christ en zijn vrouw Jacqueline Monden zijn in 2003 overgestapt van paprika als hoofdteelt naar kruidenteelt. Mede dankzij een financiële injectie van LIB is het productieproces geoptimaliseerd. Logistiek dienstverlener Bakker Barendrecht zorgt dat de verse oogst zo snel mogelijk naar de distributiecentra van Albert Heijn gaat.

Bij de innovatie van productiesystemen in de agrarische sector staat vaak één doelstelling voorop: het verminderen van milieudruk, het verbeteren van arbeidsomstandigheden en -prestaties, het verlagen van kostprijs of een hogere kwaliteit van het product. LIB kiest in dit tijdsbestek voor de focus op integrale verbeteringen, dus win-winsituaties voor zowel mens, milieu als economie. Duurzame systeemtechnologie is om die reden het thema van bestuursperiode 5.

Innoveren draait volgens teler Christ Monden en afnemer Rob Wessels om het verbeteren van de hele keten: van grond tot mond. Investerings in innovaties – zoals het telen op water – betalen zich terug. De agrarisch ondernemer kan sneller én efficiënter een betere kwaliteit

basilicum produceren. Daarnaast kan Christ telen zonder chemische gewasbescherming.

In de kas van vier voetbalvelden groot inspecteren Rob Wessels en Christ Monden de piepkleine basilicumplanten die onder ledverlichting opgekweekt worden. Een horizontale sproei-installatie gaat langzaam en volautomatisch heen en weer en geeft het gewas water. “Ik heb van alles geprobeerd om dit systeem goed draaiende te krijgen”, vertelt Christ. “Zelfs eb en vloed heb ik nagebootst. Dat werkte voor geen meter. Nu draait het allemaal goed.”

In het buitengebied van Etten-Leur kweekt de tuinder jaarlijks vijftien miljoen basilicumplanten op van zaadje tot volwaardig gewas. De teelt begint in meerdere lagen op grote stellingen. Als de basilicumplantjes onder ledverlichting eenmaal een goede start hebben gemaakt, stoppen medewerkers ze in drijvende panelen van ongeveer een vierkante meter groot. En die gaan, zoals in de verte net te zien is, de immense vijver in die nagenoeg de hele kas beslaat.

Aan het andere uiteinde van de kas plukt Rob alvast een bosje volgroeide kruiden. “Voor de salade caprese vanavond. Lekker met wat olie en tomaat.” Het duurt ongeveer drieënhalve week, voordat de jonge plantjes de reis door de kas hebben afgelegd en geoogst kunnen worden. “Het uitplanten hebben we eerst geautomatiseerd, maar dat blijkt toch beter te gaan met mensenhanden”, zegt Christ.

Na de oogst begint de reis naar de consument. Medewerkers verpakken de verse kruiden ’s ochtends vroeg, en dan gaan ze meteen de vrachtwagen in. Zo kunnen ze ’s middags of ’s avonds via de distributiecentra van Albert Heijn verdeeld worden over het land. Nog dezelfde avond of in ieder geval de volgende dag ligt de basilicum in het supermarktschap. En zo gaat dat zeven dagen in de week door. De teler en de afnemer drinken koffie in het kantoor. De luchtfoto van het bedrijf laat de ontwikkelingen van de afgelopen decennia in één oogopslag zien. Christ heeft eerst tien jaar samen met zijn

ouders tomaten geteeld, tot zijn moeder zei: “Als je jouw eigen plan wilt trekken, doe dat dan maar alleen.” De ondernemer schakelt meteen over op paprika’s. In 2003 kiest hij samen met zijn vrouw Jacqueline voor de teelt van kruiden. De Kruidenaer is geboren.

Christ: “We wilden echt samen een bedrijf opbouwen, en Jacqueline zag zichzelf niet haar hele leven paprika’s inpakken. Met ons bedrijfsplan heb ik via via contact gezocht met Rob. Mijn gedachte was: als we een afnemer hebben, durven we de sprong in het diepe wel te maken.”

Rob, hoofd R&D bij Bakker Barendrecht, staat meteen open voor samenwerking. “Vooral op het gebied van voedselveiligheid zijn verse kruiden een lastig product. Het zijn net stofzuigers; ook gewasbeschermingsmiddelen zuigen ze gretig op. We vonden residuen terug bij de kruiden die we van ver haalden. Christ en Jacqueline hadden gewoon supergoede plannen om jaarrond te telen in de kas met hulp van kunstlicht.”

Het hele plaatje

Inmiddels is De Kruidenaer hofleverancier voor ’s lands grootste supermarktketen en tal van andere afnemers. Naast vijf hectare paprika telen de West-Brabanders naast basilicum een twintigtal verschillende soorten kruiden – de specifieke ondersoorten niet eens meegerekend. Ze hebben daarvoor de

beschikking over 3,5 hectare kas, 4 tunnelkassen en 24 hectare vollegrond. Zestig tot honderd medewerkers worden door het jaar heen ingeschakeld voor het vele handwerk. “Het is best een hele tuin die we hier hebben”, glimlacht Christ. “We zijn natuurlijk klein begonnen, met zeven teelten op zesduizend vierkante meter, maar we kregen de teelt snel in de vingers.” “Wij zijn de serviceprovider”, zegt Rob. “Wij regelen de handel, de logistiek en – wat steeds belangrijker wordt – de dienstverlening. We willen samen met betrouwbare telers en de supermarkten de keten optimaliseren. Daardoor kunnen we steeds preciezer laten produceren wat consumenten daadwerkelijk kopen. Een goede samenwerking is onmisbaar. Het hele plaatje moet kloppen: van kwaliteit en smaak tot efficiëntie. En uiteraard moet er ook genoeg brood op de plank komen voor iedereen.”

“Zo is het”, reageert de tuinder. “Het draait in de eerste plaats om kwaliteit. Wij kregen al snel de vraag om ons in basilicum te specialiseren, en zijn toen met een kleine hectare uitgebreid. Dat durfden we mede aan doordat we met Rob zo’n serieuze partij achter ons hadden staan.” Rob: “Wij zijn de hele wereld afgereisd, van Kenia tot Israël, om de beste kwaliteit te vinden. Maar hier krijgen we wat we nodig hebben.”

De samenwerking tussen Bakker Barendrecht en De Kruidenaar is zo hecht dat de afnemer zelfs van een ‘strategisch belang’ spreekt. Midden in de energiecrisis komen beide partijen dan ook tot overeenstemming om voor de teler een prijsplafond aan de gasprijs te verbinden, vergelijkbaar met hoe de regering burgers tegemoetkomt.

Pionieren

In 2010 start Christ, met steun van LIB, ZLTO en Proeftuin Zwaagdijk, met een proef om gewassen op water te telen. In een tunnelkas legt hij tien vijvers aan. Daarin experimenteert hij met groentes als paksoi en prei, en kruiden als selderij en peterselie. Een paar jaar later loopt hij op een beurs een tuinder tegen het lijf. “Die zei dat hij basilicum op water teelde. Toen ik zei ‘dat dat toch niet mogelijk was’, nodigde hij mij en Jacqueline uit op zijn bedrijf in Engeland.”

Ze mogen aan de overkant van het Kanaal alles vragen, maar geen foto’s maken en niks mee naar huis nemen. Het bezoek geeft het stel genoeg vertrouwen om de productie om te gooien. Tot dan toe staan de kassen vol met potten, en moet de tuinder van elke plant drie keer oogsten om uit de kosten te komen. “Hoe vaker je oogst, hoe gevoeliger het gewas is voor ziektes”, weet Christ. “Telen op water betekent niet alleen minder ziektes, de kosten van de productie zijn ook lager.”

In een traditioneel ingerichte kas is ongeveer een kwart van de ruimte nodig voor paden van het buisrailsysteem. Daarop rijdt het personeel met karren om de gewassen te ver-

zorgen of te oogsten. “Met de teelt op water kan ik nagenoeg de complete kas, minus de randen van de vijver, benutten voor de teelt. Met één keer oogsten ben ik uit de kosten, en heb ik de hoogste kwaliteit basilicum.”

In 2016 breekt het ondernemersgezin de voormalige trostomatenkas af. Er komt een nieuwe kas voor in de plaats die volledig wordt ingericht voor de teelt op water. Het innoveren en investeren gaat met vallen en opstaan. “Ik kan me nog goed herinneren dat we in die kas een bak met licht tot onze beschikking hadden, waardoor de basilicum razendsnel groeide. Toen we dachten: ‘dat gaat lekker’, kregen we bericht van een van onze buitenlandse klanten dat de kruiden in het bakje al snel in moes veranderden. We zijn er persoonlijk heen gereden met een nieuwe vracht, en hebben de teelt snel aangepast.”

“Een fout maken is niet erg, als je die maar oplost”, vindt Rob. “Teelt op water, dat lukt echt niet iedereen. Het is de ondernemer die het systeem goed moet laten werken.” Christ: “Dat pionieren vind ik gewoon leuk. Het heeft ons uiteindelijk vijf jaar gekost, om tot een rendabele teelt te komen.”

Niet alleen de teeltmethode wijzigt, ook het opkweken van planten verandert rigoureuus. Eigenhandig bouwt Christ daarvoor een stelling met lampen (SON-T) en ledverlichting volgens de principes van *vertical farming*. In 2017 volgt de volledige overstap naar ledverlichting met een uitgekiend lichtrecept. Ook het gebruik van chemische middelen bij opkweken is verleden tijd – op een kleine ingreep op het zaaibed na. “We hebben van alles geprobeerd en onze ervaringen met branden zijn goed. Hete lucht zorgt voor werveling waarmee de insecten bestreden worden”, legt Christ uit.

De tuinder heeft in de loop der jaren verschillende schouderklopjes mogen ontvangen, zoals de titel Teler van het Jaar in 2016 en Ondernemer van het Jaar in zijn geboortedorp. Toch is het volgens Christ zaak om altijd met ‘beide benen op de grond te blijven staan’. “Iedere dag kan er weer iets gebeuren, waardoor je in actie moet komen. Ik probeer mijn boerenverstand te gebruiken en reken van tevoren nooit iets uit tot drie decimalen achter de komma. Dan vertrouw ik liever op mijn intuïtie.”

Innoveren heeft ook een economische werkelijkheid, vindt de tuinder. “De kunst is om zo weinig mogelijk leergeld te betalen.” Rob vult aan: “En je moet altijd die wisselwerking met de markt houden. Als de consument morgen basilicum wil met kleine blaadjes, dan moet je aan die wens voldoen.”

Voor een succesvolle onderneming moet je de juiste mensen op de juiste plaats hebben, betoogt Christ. “Toen we twintig jaar geleden een advertentie zetten om personeel te werven, reageerde vollegrondsgroenteteler Johan van der Sanden daarop. Sindsdien begeleidt hij alles wat we buiten doen, want daar heeft hij meer verstand van dan ik. Ik kan me richten op de bedrijfsvoering en de teelt binnen. Verder vind ik dat je ook zeker de jonge generatie moet betrekken. Veranderen in de sector, zoals op het gebied van data, dat is iets wat ik niet meer kan bijbenen. Daarom hebben we jonge gasten in huis.”

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

2012

Groengas uit Het Groene Woud

Minder methaanuitstoot en warmte voor Brabantse huishoudens

Tien jaar lang werkt ondernemer Frank van Genugten uit Sint-Oedenrode aan het initiatief GroeneWoudGas. Vijftien melkveehouders leveren hun mest dat in een monovergistinginstallatie omgezet wordt om 750 huishoudens in Sint-Oedenrode en omgeving te voorzien van duurzaam gas. Vergisten van koeienmest is een biologisch omzettingproces dat ook onder natuurlijke omstandigheden plaatsvindt.

De mest wordt bacterievrij gemaakt, gescheiden en uiteindelijk gestript van stikstof. Dat levert weer nieuwe bemestingsproducten op waarmee de melkveehouders de kringloop op hun bedrijf sluiten. Ook boomkwekers profiteren van deze bemestingsproducten om het gebruik van kunstmest te vervangen.

2014

Designers buigen zich over de toekomst van voedsel

Nieuwe denkrichtingen ontstaan als kunstenaars en boeren de handen ineenslaan

In 2009 is een eerste 'snuffelstage' vanuit LIB met design, door een bijdrage te leveren aan de expositie 'Boer zoekt Stijl'. Erg bijzonder dat 70 kunstenaars en designers meewerken aan de expositie 'Boer zoekt Stijl' in het designhuis in Eindhoven. Design en boeren blijken 'een match'; boeren, designers en kunstenaars gaan samen aan de slag met het ontwikkelen van producten, concepten en het uitdiepen van het 'boerenverhaal'. Zo ontwikkelt oesterzwammenkweker Mariëlle van Lieshout met designer Doreen Westphal vegetarische producten op basis van oesterzwamvoetjes. De restproducten van de oogst hebben daarmee een waardevolle bestemming gekregen.

Studenten van de Design Academy Eindhoven (DAE) gaan – in 2014 en 2015 – aan de slag met het thema 'Food Futures'. Ze proberen het voedselsysteem beter te begrijpen en te analyseren en daarbij de producent en consument dichter bij elkaar te brengen. Eén groep studenten ontwerpt een toekomstige supermarkt, waar uitsluitend voedingsmiddelen in de schappen liggen die een bewezen medisch nut hebben. De supermarkt kent nieuwe categorieën zoals 'goed voor huid en haar', 'voorkomen van pijn en jeuk', 'voorkomen van hartproblemen' en 'goed voor je geestelijke weerstand'. Alle inspanningen leiden tot een volwaardige afstudeergerichting 'food' op de DAE.

2016

Robot gaat zelfstandig door de tomatenkas

Werknemer vervangen blijkt een weg van lange adem

Van een functionerend prototype maken tot het op de markt brengen is een weg van lange adem. Maar het lukt om een robot op de markt te brengen om het blad van tomatenplanten volautomatisch te snijden. Dit initiatief krijgt in 2016 de Innovation Award op de internationale GreenTech-beurs, vijf jaar voordat het door tuinders ook aan te schaffen is.

Wereldwijd is deze robot de eerste innovatie die de tomatenteler een economisch verantwoord alternatief biedt voor het handmatig verwijderen van bladeren. Door zeer nauwkeurig het blad van tomatenplanten te verwijderen, kunnen virussen zich niet of nauwelijks verspreiden. De robot beweegt zich dag en nacht door de kas, naast de medewerkers. Een van de tuinbouwbedrijven die betrokken is bij de ontwikkeling is Vereijken in Aarle-Rixtel. Inmiddels worden tientallen robots gemaakt, die in de kassen aan het werk gaan. De ervaringen worden ingezet om ook plukrobots voor komkommers, tomaten en aardbeien te ontwikkelen. Duidelijk in dit proces is dat het heel wat tijd kost om 'hightech' en 'greentech' met elkaar te laten matchen.

EVALUATIE 2012 – 2015

DE EERSTE STAPPEN NAAR TRANSITIE

In de naoorlogse landbouw draait het om steeds meer productie van voedsel voor een lagere prijs en met minder arbeid. Agrarisch ondernemers moderniseren, intensiveren en specialiseren zich, bijvoorbeeld van een gemengd bedrijf met akkerbouw en vee naar een melkveehouderij, een zeugenhouderij of glastuinbouwbedrijf. Daaromheen groeit de agrosector met toeleveranciers, kennisinstellingen, adviseurs en grote afzetpartijen. De rol van banken neemt toe en ruimtelijke regelgeving vanuit de overheid maakt schaalvergroting mogelijk.

“Deze gangbare praktijken en dominante structuren gaan elkaar in de loop der tijd steeds meer versterken”, analyseren John Grin, professor aan de Universiteit van Amsterdam, en Johan Schot, professor aan de Universiteit van Sussex. “Momenteel staat, ook in Brabant, het landbouwregime zoals dat is ontstaan in de tweede helft van de twintigste eeuw ter discussie.”

De wetenschappers kijken in hun LIB-evaluatie naar alle voorgaande jaren vanaf 1995 om het ‘transitieperspectief’ te kunnen analyseren. Ze zien de eerste voorzichtige tekenen van een ‘nieuw regime’. “Dat is een landbouw die past in het Brabantse landschap, minder gericht is op export, met een maatschappelijke oriëntatie en waar nieuwe verbindingen worden gelegd tussen stad en platteland. Een landbouw die nieuwe taken op zich neemt, van zorgtaken tot recreatie. Een landbouw die innoveert in een veel duurzamere bulkproductie en dus gericht is op voorkoming van milieuschade en een betere omgang heeft met natuurlijke hulpbronnen als bodem, water, energie en mest.”

Grin en Schot vervolgen hun analyse: “Een landbouw waarin opnieuw ketens worden opgebouwd naar de consument. Een landbouw waarin biologische landbouw een belangrijk aandeel heeft. Een landbouw waar vleesproductie minder centraal staat en wordt gewerkt aan ‘nieuwe eiwitten’. Dit alles vraagt om innovaties die zich niet aan de bestaande oriëntatie op schaalgrootte houden, en dus in meer of mindere mate haaks staan op het huidige regime.”

Met name ‘de nieuwe eiwitten’ staan in periode 5 op de LIB-agenda, met diverse experimenten met insecten, lupine, ‘Dutch Quinoa’, Nederlandse soja en veldbonen. Ook De Vege-

tarische Slager naar het idee van akkerbouwer Jaap Korteweg groeit in dit tijdsbestek stevig door naar een organisatie met 2.600 verkooppunten in 10 landen en met een grote internationale groeipotentie.

De professoren geven hun evaluatie de ondertitel ‘Van projecten met lef naar een beweging richting transitie?’ Ze vragen zich hardop af of in de huidige land- en tuinbouw wel of geen sprake is van een revolutionaire verandering van de ‘vanzelfsprekende regels en routines’. “Voor een transitie naar een nieuw type landbouw zijn radicale innovaties nodig. Die moeten tijdelijk worden afgeschermd van de invloed van het regime om zo een aantal leerprocessen te ondergaan.”

De betrokken boeren en tuinders die innoveren, ervaren een aantal barrières die een transitie bemoeilijkt. De wetenschappers benoemen de rol van traditionele financiers die eerst een sluitend businessmodel willen hebben en de vergunningverlening vanuit de overheid die soms beperkend of tegenstrijdig is. Ook de onderlinge samenwerking met het bedrijfsleven of andere agrarische sectoren blijkt in de praktijk lastig.

LIB houdt zich volgens de wetenschappers vooral bezig met netwerkvorming en leerprocessen en minder met structurele veranderingen en visievorming. “Het gaat vooral om het opbouwen van technologische niches en uitbouw tot marktniches”, schrijven de evaluatoren. Volgens hen kan LIB ‘gezien de ervaring, het netwerk en de geboekte resultaten’ een steeds prominentere rol gaan spelen in het transitieproces van de agrofoodsector in Noord-Brabant.

“**BEHOEFTE AAN INNOVATIES DIE HAAKS STAAN OP HET HUIDIGE REGIME**”

Evaluatoren prof. John Grin en prof. Johan Schot

140 ONDERSTEUNDE PROJECTEN 2016 • HAS Consumerlab • Aquaponics op Strijp-S • Laanboomkippen • Jongeren & transitie agrofood • Heerlijk Helder Drinkwater • Micromouterij • Boerschappen Next Step • Symbiotische Stal • Regionaal Krachtvoer Geiten • Basilicum Philips Kruidenaer • Nedersoja, nieuwe rassen • BAJK Academie, gamechangers • Plantenstoffen uit Tagetes • Big data aardappelen • Cradle-to-cradle stallen • App levensduur melkvee • Vierkantsverwaarding sorghum • Boon van Brabantse bodem • LUCY BOAR • Circulaire oesterzwammen • STROOOP! • Voedselbevings-app • De Flexitarische Slager • N65, weg van groene innovatie • Fieldlab Smartfarming N.O.-Brabant • Inhoudsstoffen laurier • Aardbeien Innovatie Centrum • Innovatief varkensvoeren • Eiwitextractie uit grasklaver • Soil Optimizer • Praktijkcentrum Precisielandbouw • Snoertse Plak • FoodLab Voedselverspilling • Tracking & tracing bijen • Koolstofboeren • **2017** • Data en sensoren melkveehouderij • Voedseltransitie met Sint Lucas • Teeltonderzoek quinoa • Waterbuffels-Natuur • Nieuw zuivelconcept • Aanpak engerlingen • Kip-Caravan • Hopteelt in Brabant • Verwaarden van plantinhoudsstoffen • Opschaling dripirrigatie • Boerschappen next step • De Vegetarische Slager, regionale grondstoffen • Plantaardige eiwitten, winterveldboon • Jonge Boeren = oplossing • Thee-innovatiecentrum • Boomveer, energie in de stad • Pro-P-Pigs-mest-urine • B2B-happels als ingrediënt • Qarc, zuivel en gezondheid • Biologisch mannavlees, geiten • Individuele varkens, data en ICT • Recirculatie aardbeienteelt • Blad als biologisch mestfilter • Glastuinbouw, organisch teeltsysteem • Bodemkwaliteit aardappel • Korteketenlogistiek en markt • EMMA, ledrestaurant • Worst van oesterzwammen • Ecco, lokale energiecoöperatie • Dairylink, uitvoering • Mestrobot in de varkensstal • De Smaak van Hier • Koeientuin, implementatie • **2018** • Warmte-koudekas, bomen • E-learning kalverhouderij • Geurloze mestkorrel, melkvee • Kuijpers Kip, Datachain • Eierraaprobot • Precisielandbouw drijven/aardbeien • Ammoniak Analyser, varkens • Blended Burger, oesterzwam • Wortel Schieten, eetcultuur • Insecten, meelwormen m-v • Ammoniakreductie, AMFA • UDEA, klimaatneutraal • Meten is Weten, Star Farmers • Konijnenmarkt & dierenwelzijn • Fungalogic, gebouw kweken • Engerlingen voor de zwijnen • Diergezondheid varkenshouderij • Gebiedsplan Duinboeren • Biologische theeplantage • Robuuste EKO-aardappelen • Circus Circulariteit • One2Born 3.0 • BoerBas • Agroforestry • Logistiek-Markt KorteKeten 2.0 • Microbalans geitenhouderij • CHIEF, Heusden-Altena • Meer eiwit van eigen land • Farmertronics • Mannenvlees • Ambachtelijke Poelier Hanen • Biogewasbescherming aardbei • I2I Emilia-Romagna-Brabant • Goeie Worst • Omfietsvarkensvlees • Koepelplan Voedselbossen • Mobiele Slachterij Varkens • **2019** • MINO, emissiereductie varkenshouderij • Implementatie LVS, boomkwekerij • IMAGINE jongeren/tuinbouw Strijp-S • Melktap supermarkt • Nieuwe Boeren Energie • Kalf bij Koe • Little en Fresh-consument • Pro-P-Pigs doorontwikkelen • De Smaak van Hier, vervolg • De digitale bijenkast • Van Gras tot Tas (TLC) • Sensoren ammoniak melkvee • Sprinkhaneneiwit • Sensorgestuurde waterhuishouding • Aardappel druppelirrigatie-fertigatie • Digestaat en bodemleven • Porcus Campus Aarle-Rixtel • Kippensoep • Loonmelken • Textureren van veldbonen • Eiwit en weidegang (NIR) • Ontmestingsrobot varkens, vervolg • RFC-klimaat, duurzaam melkvee • Hybride zuivel • Duurzame aardappelteelt • Oogst van Overmorgen, jongerenlab • Verwaarden restproduct tomaten • Conceptontwikkeling 2e klasse aardbei • Databased storytelling • Delta X ondergrondse waterberging • ECOON-vleeskuikeinstal • Aspergerobot AVL • Zon-pv, teeltondersteunende voorzieningen • YieldComputer Berries • Growficient tuinbouw •

PERIODE 2016 – 2019

Bestuur:

Hans Huijbers (voorzitter)

Anne-Marie Spierings

Evaluator:

prof. Katrien Termeer

**EIGENWIJS is
OOK WIJS**

- Innovatiethema 2016 – 2019: Korte keten, toegevoegde waarde(n) op het erf
- Uitgelicht project: Waarde toevoegen in de korte keten
- De Dobbelhoeve
- Biologische melkveehouderij
- Udenhout
- 75 hectare land, waarvan 70 hectare kruidenrijk grasland
- 120 koeien
- 1 miljoen liter melk op jaarbasis
- Geautomatiseerde zuivelverwerker op het erf

Guus van Roessel zoekt als biologisch melkveehouder continu naar betere afzetmogelijkheden voor zijn product. Dankzij de minimelkfabriek Lely Orbiter kan hij zich onderscheiden in smaak. LIB heeft boer Guus ‘met kleine bedragen, vertrouwen en een groot netwerk’ een duwtje in de juiste richting gegeven.

Het zesde innovatiethema Korte keten, toegevoegde waarde(n) op het erf is een van de routes naar een duurzamere en circulaire landbouw. Korte ketens maken het makkelijker om kringlopen lokaal te sluiten, ze versterken de verbinding tussen boer en burger, ze zorgen voor een directe, snelle informatievoorziening over het product en het productieproces en versterken de positie van de boer of tuinder. De korteketenverkoop van agrarische producten in Nederland is in 2021 goed voor een omzet van anderhalf miljard euro.

Consumenten die voedsel direct of via één tussenstap van de boer of tuinder afnemen. Dat is de korte keten in een notendop. Terwijl veel initiatieven klein blijven of snel sneuvelen, breidt melkveehouder Guus van Roessel uit met het concept ‘Mijn melk’. Aan de basis liggen de vooruitstrevende ideeën van ontwerper Sietske Klooster.

“Guus, wanneer ga je nu eens iets met die boerderij van je doen?” vraagt een scholier tijdens een bedrijfsbezoek als ze uitkijkt over de eindeloze graslanden. Deze opmerking blijft de boer tot op de dag van vandaag verwonderen. “De hele relatie tussen het gras dat mijn koeien eten en de melk die zij drinkt, ontbreekt en die wil ik graag herstellen.”

Guus van Roessel (1976) zit aan de keukentafel in Udenhout. De grote ramen geven uitzicht op de grazende koeien en de stad Tilburg. Vanochtend had hij zijn boerenpet op, toen hij aan het werk was op de biologische melkveehouderij De Dobbelhoef die hij samen met zijn vader en medewerker Dave runt. Vanmiddag gaat zijn andere pet op, die van directeur Business Development bij agrarisch innovatiebedrijf Lely.

In bijna alles wat hij doet, probeert Guus met zijn biologische melkveehouderij oog te hebben voor de grote maatschappelijke vraagstukken. Hij beheert graslanden met tal van kruiden voor meer biodiversiteit, hij heeft aangeschuide oevers in de sloten voor meer waterberging en veel natuurlijke elementen op het land zoals bomen en een poel. De melkveehouder heeft ook een wandelpad over zijn land opengesteld, en samen met buurtgenoten spant hij zich in voor een leefbaar buitengebied.

Als het in de altijd strakke planning past, stelt hij zijn bedrijf open voor scholen om leerlingen te laten zien wat er bij melkproductie allemaal komt kijken. “Ik voel me soms een korteketenmediator: iemand die de koeien en de consument bij elkaar probeert te brengen. Het is fijn om het echte verhaal van mijn bedrijf te vertellen. Het vervelende is wel dat ikzelf regelmatig in de belangstelling sta, terwijl de koeien in mijn ogen veel belangrijker zijn.”

De melkveehouder groeit op in een straat met alleen maar boeren, op de grens van Tilburg en Udenhout. In de loop van de decennia blijven alleen hij en de overbuurman over als voedselproducent. Het fundamentele probleem, aldus Guus,

is dat een deel van zijn melk en die van 15.000 collega-boeren grotendeels anoniem de wereldwijde markt op gaat.

Met zijn 120 dames is Guus goed voor de productie van een slordige 1 miljoen liter melk per jaar. Dat is genoeg om duizenden mensen in zijn directe omgeving van zuivel te voorzien, maar die korte keten blijkt in de praktijk lastig te realiseren in het huidige voedselsysteem. Het geeft Guus soms een machteloos gevoel en werpt de vraag op ‘wat voor boer hij wil zijn’.

“Wij zijn onze positie aan de basis van de samenleving verloren, en door de massaproductie zijn we de relatie met de natuur kwijtgeraakt. Dat wil ik graag herstellen. De opdracht die ik voor mezelf zie, is dat ik de boerderij mooier, beter en meer circulair wil achterlaten voor de volgende generaties. En ik wil graag verantwoordelijk zijn voor het eindproduct van mijn koeien.”

Afstand boer en consument

Aan de overkant van de tafel zit Sietske Klooster (1974). Zij groeit op in Zuid-Limburg tussen de boerderijen en studeert af aan de Technische Universiteit in Delft. Ze start haar loopbaan als zelfstandig systeemontwerper. Als ze in Amsterdam woont, begint haar persoonlijke zoektocht naar wie ze is, en wat ze voor de maatschappij kan betekenen. “Ik voelde me niet op mijn plek en moest eerst terug naar buiten, met mijn

voeten in de klei. Ik heb zes weken heel hard meegewerkt op het biodynamische landbouwbedrijf Zonnehoeve in Flevoland.”

Daar legt ze de basis voor haar promotieonderzoek en het project de MelkSalon, wat door LIB is ondersteund. “Mijn idee was om een bijdrage te leveren aan het veranderen van een voedselsysteem dat de biodiversiteit vermindert, de afstand tussen boer en consument vergroot en ervoor zorgt dat ondernemers met heel hard werken bijna niet kunnen rondkomen.”

Sietske legt daarbij melk onder het vergrootglas, ‘vanwege de plek in onze eetcultuur en de dominante rol van de melkveehouderij in ons cultuurlandschap’. Met haar onderzoek wil ze de zuivelsector in beweging brengen om technieken te ontwikkelen waarin melk als uniek product tot zijn recht komt. “Want daardoor kunnen consumenten het werk van boeren echt proeven en waarderen.”

Guus en Sietske ontmoeten elkaar voor het eerst op Zonnehoeve tijdens een jaarlijks uitje van bioboeren in 2011. Guus: “Ik herinner me twee vrouwen in prachtige gewaden die melk uit grote vazen serveerden.” Sietske: “Dat was ik samen met de dochter van de eigenaar.” Guus: “Ons groepje boeren viel stil, maar de achterliggende boodschap begreep ik nog niet. We waren als boeren vooral bezig om onze melk in die grote tank te krijgen en dan smaakt alle melk dus hetzelfde.”

“Mijn idee was dat de consument de unieke smaak van elke afzonderlijke boerderij zou kunnen proeven”, verhaalt de ontwerper. “En zelfs elke uier zou kunnen gaan beschouwen als de bron voor uniek smakende melk.”

Voor de Brabantse melkveehouder valt het kwartje pas echt op het Art & Foodfestival Fabriek Magnifique in 2016 in Veghel. Sietske houdt daar een proeverij met vier soorten yoghurt gemaakt van melk van verschillende koeien en van verschillende weides. Elk op exact dezelfde wijze gefermenteerd, zodat de verschillen ook echt een uitvergroting zijn van de variaties in de melk. Guus ‘valt steil achterover’ als hij merkt dat melk van een andere koe zo anders kan smaken. “Daaruit is ook het idee geboren om melk met behulp van de melkrobot apart te verzamelen en op de markt te brengen en daarmee de dominante zuivelfabrieken buitenspel te zetten.”

Om tot een praktische oplossing te komen, haakt ‘een derde musketier’ aan. Bob van de Meerendonk heeft als ontwikkelaar een alternatief bedacht voor één grote melkfabriek, namelijk tientallen minizuivelfabriekjes. Dit idee vertalen ze naar de wens om zelf te zuivelen. En in samenwerking met zijn werkgever Lely ziet boer Guus kans om de eerste volautomatische zuivelverwerker Orbiter naar zijn erf te krijgen.

De Udenhoutse melkveehouder weet ook meteen door te dringen tot de vaak hermetisch gesloten wereld van de Zaanse grootgrutter Albert Heijn. Hij krijgt schapruimte met het label ‘Mijn Melk’. Het draait om zuivelproducten van verschillende melkstromen van de verschillende rassen die op zijn boerderij staan. De dames hebben een eigen naam gekregen: Atje, Aukje, Kitty, Moevchen en Cootje. De ondernemer schuwt daarbij

de inzet van social media niet, en schakelt zelfs een pr-bureau in voor een online campagne.

Grofweg de helft van de productie bottelt de boer jaarlijks in Udenhout. Die verkoopt hij direct aan een handjevol grote supermarktketens en andere afnemers. De mogelijkheden om te variëren lijken eindeloos. Zo is boer Guus volledig overgestapt op een menu van hoofdzakelijk vers kruidenrijk gras voor de koeien, ook als ze binnen op stal staan. Daarnaast heeft hij samen met wetenschappers uitgevogeld welke melk van nature het meest geschikt is om cappuccino mee te maken. Een goed bewaard geheim.

Ook is het denkbaar dat de melk van zwartbonte koeien geserveerd kan worden naast die van roodbonte dieren. Sietske: “Ik zie zelfs mogelijkheden om de specifieke grond waarop koeien grazen te vertalen naar de smaak van het eindproduct. Zo kun je melk gaan beschouwen als een goede wijn. En dan is het natuurlijk de bedoeling om alles lokaal af te zetten.”

Fundamentele omslag

Sietske omschrijft zichzelf als ‘embodied co-designer in systemic change’; ze zet dus zelf systeemveranderingen mee in gang. “Het gaat om het ontwerpen, faciliteren en richting geven samen met anderen, via een fysieke beleving die transitie activeert. In de MelkSalon deed ze dat dus via de fysieke beleving – het verfijnd serveren en proeven – van verschillen in melk. “In mijn denken ga ik soms veel te snel, terwijl juist de wisselwerking tussen verschillende mensen nodig is om tot een handelingsperspectief te komen”, zegt de ontwerper. “Ik ben een eigenwijze donder.”

“Eigenwijs is ook wijs”, reageert Guus. “Of ik ook eigenwijs ben? Ik ben open en kritisch over wat er om me heen gebeurt en probeer zo min mogelijk vanuit vaste aannames te denken.”

“Wij delen met ons initiatief speldenprikjes uit en morelen aan de basis van de zuivelketen”, aldus Sietske. “Wat er van daaruit gebeurt, zie ik als een schaakspel waarbij verschillende partijen stappen gaan zetten en verbindingen gaan leggen, om uiteindelijk tot een fundamentele omslag te komen: een einde aan het efficiëntiedenken als het om het produceren van voedsel gaat.”

Beiden beschouwen het zelf zuivelen als een eerste stap in een lange reis om de voedselketen echt te veranderen. Transitie behelst complexe sociologische processen en leunt op beschikbare technische ontwikkelingen. Sietske en Guus proberen desgevraagd samen uit te vogelen wat innovatie precies is. Voor Sietske is het figuurlijk gesproken ‘met één been in

de klei staan’ en ‘het nu’ begrijpen en met de ander een visie kunnen vormen over waar het heen kan gaan in de toekomst.

Guus vindt het lastiger om tot een kraakheldere definitie te komen. “Op het eerste gezicht hebben verschillende belangen in de keten weinig raakvlakken, maar als je beter kijkt, is er vaak overlap”, concludeert hij. “Daar liggen de kansen om te innoveren.” Sietske: “Dat herken ik. In de MelkSalon ontstonden onverwachte nieuwe mogelijkheden, daar waar ogen-schijnlijke tegenstellingen samenkwamen.”

“Je moet nooit denken dat je er al bent”, vindt Guus. “In mijn opinie is niks blijvend en verandert alles.” De volgende horde is het omzeilen van de grote inkooporganisaties en de tussenhandel. “Dat zal een lange weg zijn”, vermoedt de Brabander. “Maar inmiddels heb ik twee van de nieuwe flitsupermarktketens al als klant. Eentje komt hier de yoghurt ophalen om die vier kilometer verderop te distribueren in de stad. Dat noem ik een echte korte keten.”

Zowel nationaal als internationaal is de belangstelling voor de minimelkfabriek groot: Van Zuid-Amerika tot Rusland en van Canada tot China zijn geïnteresseerden een kijkje komen nemen. Inmiddels stapt de vijfde Nederlandse melkveehouder over op het geautomatiseerde systeem. “Dat inmiddels ook de grote melkverwerkers bij ons op de stoep staan, laat zien dat we op de goede weg zitten”, merkt Guus op.

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

2016

Boerschappen breidt uit

Slimme logistiek en marketing levert een nieuwe klantenkring

Verse groente, fruit, vlees, vis en zuivel direct van de boer naar consumenten via een maaltijdbox. Dat is het idee achter Boerschappen, dat ondernemers Stijn Markusse en Stéphanie Vellekoop in 2014 in Breda lanceren. Inmiddels zijn tientallen Brabantse boeren leveranciers van producten. De ambitie is om het beste en grootste concept voor maaltijdboxen in Nederland te worden.

In 2016 komt LIB in beeld als partner. Gezamenlijk starten ze diverse activiteiten, zoals Boerschappen op het Werk en Boerschappen Satellietlocaties, en sluiten nieuwe boeren en tuinders aan. In het begin is vol ingezet op maaltijdboxen voor consumenten, maar steeds meer komt de focus op business-to-businessconcepten te liggen.

Boerschappen groeit in de loop der jaren en start een landelijke bezorgservice. Vooral via sociale media en 'reddingsacties' van verloren gewaande oogsten timmeren de initiatiefnemers hard aan de weg. De ambitie op middellange termijn is een omzet van 50 miljoen euro.

2016

Wat te doen met de restjes?

Snoeiafval tot waarde brengen

Jack en Charl Goossens runnen Gova, een familiebedrijf in Nispen dat volledig gespecialiseerd is in de teelt van laurier (*Laurus nobilis*). Om het productieproces zo duurzaam mogelijk te maken, gaat Charl Goossens in 2016 op zoek naar mogelijkheden om de bladeren te benutten die na de snoeiwerkzaamheden overblijven. Het idee is om specifieke inhoudsstoffen in een laboratorium te extraheren en daar producten van te maken. Daarbij zijn diverse interessante productmogelijkheden naar voren gekomen, zoals thee, olie, laurierdrop en zeep.

In 2021 is het bedrijf VARTA opgericht: Valorisatielab Reststromen Tuinen Akkerbouw. Daar wordt de olie uit de laurierbladeren benut voor onder andere laurierdrop en een desinfecterend middel. Ook doet het bedrijf onderzoek naar alternatieve verpakkingen van plantmateriaal en natuurlijke verwerkingsprocessen, zoals fermentatie. In het voorjaar van 2020 is de vraag naar handdesinfectant als gevolg van de coronapandemie groot. "Iedereen liep met schrale handen van het ontsmetten, dus kwamen wij met een variant die naast ontsmettend ook verzorgend werkt", zegt Charl Goossens. "Onze laurierolie houdt de huid soepel en zacht."

2017

'Kip Caravan' krijgt eigen plekje

Het idee om de kip weer heel dicht bij de mens te brengen

De 'Kip Caravan' van pluimveehouder Peter van Agt is een mobiele diervriendelijke installatie waarmee op duurzame wijze 249 kippen in een natuurlijke omgeving worden gehouden. 's Avonds zitten de kippen in de caravan op stok en zodra de zon opkomt, kunnen de dieren naar buiten. Dan hebben ze alle ruimte om te scharrelen en eten te zoeken.

De eerste Kip Caravan krijgt in 2017 een plek langs de Groene Corridor, die Eindhoven en Oirschot met elkaar verbindt. De tweede staat op de Dutch Design Week in Eindhoven, midden op Strijp-S. De kakelverse eieren vinden de weg naar de consument via een eierautomaat bij de caravan.

Dit initiatief groeit in korte tijd uit tot de productie van tientallen Kip Caravans en kopieën van het concept. Het kippenonderkomen is zelfvoorzienend. Zonnepanelen zorgen voor elektriciteit en er is een wateropvang voor het hamsteren en zuiveren van regenwater.

EVALUATIE 2016 – 2019

ALLESBEHALVE KLEIN BIER

Een kwarteeuw na de oprichting is LIB in de kern niet veel veranderd, ziet Katrien Termeer, hoogleraar bestuurskunde aan Wageningen University & Research. Maar het Brabantse harmoniemodel – blijven praten, het niet uit de weg gaan van constructieve conflicten en behoud van relaties – staat wel onder druk. Professor Termeer wijt dit deels aan het algemene politieke klimaat van hijgerigheid en snel willen scoren.

Tijdens de zesde bestuurlijke periode van LIB waait in het provinciehuis een andere wind. De stuurgroep wordt geassocieerd met oud landbouwbeleid en verdwijnt van de structurele begroting. Daarnaast is het in de loop der jaren erg druk geworden in innovatieland met de komst van onder meer innovatievouchers, FoodUp Brabant, POP 3 Brabant, Innovatieprogramma Agrofood Brabant 2020, Brabant Living Labs en AgriFood Capital.

Een van de belangrijkste veranderingen is dat het maatschappelijke draagvlak voor boeren in Noord-Brabant nog verder onder druk is komen te staan. “Veel burgers voelen zich niet gehoord, boeren voelen zich niet gewaardeerd en politici voelen zich genoodzaakt met harde maatregelen te komen”, schrijft Termeer als evaluator van de periode 2016-2019.

De professor vestigt juist de aandacht op de kleine, maar betekenisvolle stapjes die innovatieve boeren en tuinders zetten. “De ‘small wins’ kunnen, als de goede mechanismes worden geactiveerd, accumuleren tot systeemverandering”, zegt ze. “Bij een consequente strategie van small wins kan systeemverandering zelfs sneller verlopen dan wanneer wordt gestuurd op snelheid en grootschaligheid.”

De kleine succesvolle stapjes schuren per definitie: zonder wrijving geen glans. Termeer: “Door de wrijving aan te gaan, laten small wins op kleine schaal zien hoe barrières zijn te doorbreken, zoals spanningen met gevestigde belangen, ingesleten routines, bestaande regelgeving of dominante businessmodellen. Werken vanuit dit perspectief kan voortgang en energie creëren in de aanpak van weerbarstige vraagstukken, zonder te vervallen in cynisme, simplistisch kortetermijngevoel of het doen van beloftes die niet zijn waar te maken.”

Vergeleken met de eerdere periodes zet LIB in op combinaties van sociale en technische innovaties. De tijd dat

ondernemers starten met een innovatie en later nog eens gaan nadenken over bureaus, medewerkers of consumenten lijkt voorbij. Opvallend zijn ook de vele crosssectorale initiatieven, zoals betrokkenheid van mensen met afstand tot de arbeidsmarkt, landbouw in stedelijk gebied en nieuwe platforms ondersteund met informatietechnologie.

Net als haar voorgangers ziet evaluator Termeer dat de waardering voor LIB erg hoog is. “Dat is mede te danken aan de bijzondere werkwijze van LIB, die ondernemers typeren als professioneel, laagdrempelig, direct, onafhankelijk, helder en niet bureaucratisch”, constateert ze. Ze gebruikt ook de term oliemannetje, want ‘LIB helpt bij het openen van deuren en regelen van dingen op plaatsen waar ondernemers zelf moeilijk toegang toe hebben’, zoals politieke netwerken in provincie, rijk of gemeente of Europese projecten.

De professor wuift de veelgehoorde kritiek weg dat LIB-projecten klein bier zijn of laaghangend fruit is. “LIB-projecten gaan over een diepgaande verandering, moeten veel barrières overwinnen, leveren tastbare resultaten op en koppelen technische innovaties aan sociale. Via het slim activeren van aanjaagmechanismes draagt LIB bij aan het verspreiden, verbreden en verdiepen van innovaties”, analyseert ze.

Ze waarschuwt dat als LIB onverhoopt – al dan niet tijdelijk – zou worden gestopt, het nooit meer op dezelfde manier kan worden opgebouwd. “Want vertrouwen komt te voet en vertrekt te paard”, concludeert Termeer. “Terwijl de problematiek rondom de landbouw steeds weerbarstiger lijkt te worden en soms mismoedig maakt, slaagt LIB er continu in om een positief perspectief te schetsen dat voorbijgaat aan luchtfietserij en gebaseerd is op concrete praktijken.”

“
**VELE SMALL WINS
LEIDEN TOT SYSTEEM-
VERANDERING”**

Evaluator prof. Katrien Termeer

92 ONDERSTEUNDE PROJECTEN TOT NU TOE **2020** • Autonom mechanisch schoffelen boomkwekerij • RIJP, korteketenboer-markt • Varroaresistente honingbijen • Duurzame irrigatie met zon • Innovatief stalsysteem voor de melkveehouderij • Meelwormen; procesefficiëntie en opschaling • Natuurlijk Tomaat en Healthy Fridge • Vleesvervangers van lokaal geteelde veldbonen • Biologische gewasbescherming aardbei • Koepelplan Voedselbossen • Mobiele slachterij varkens • Robotisering onkruidbestrijding industriegroenten • Bodem in Beeld • Precisieberegenen aardappelen • Slimme bonenpluk: kwaliteit en minder verspilling • Natuurinclusieve boeren samen naar de markt • Kalf bij de Koe • Bodemresetten, praktijkpilots vollegrondstuinbouw • Ketenontwikkeling zoete bataat • Plant-e-technologie in de boomkwekerij • Platform beleving APP op de boerderij • SunBiose: zonnepanelen boven gewassen/fruitteelt • Lokaal duurzame energie van boer naar bedrijf • Klimaatladder Bief Select • Biologische bestrijding van plaagdieren • Intelligente tweelaagse watervoorziening • Inzet drones bij doorzaaien gras • Effectiviteit en efficiëntie subirrigatie • Membraandestillatie dunne digestaat (varkensmest) • Specifieke bemesting per kg grasopbrengst • Biodivers rustjaar voor stikstof- en koolstofbinding • Ontbijt uit Brabants Bos, agroforestry • Digitalisering en robotisering oesterzwammen • **2021** • Versailles van het Noorden, boomkwekerij • Landschapsboeren • Prijzen Monitor • Dutch Dairy Challenge • Agrocampussen • Duurzaamheidspark Oss • Plantaardige zuivel • Silphie • Innovatieve alternatieven glyfosaat • Klimaatneutrale glastuinbouw • Hooikaas • Biologische aanpak ammoniakemissie • Koepelplan Voedselbossen • Verwaarding restproducten aardbeien • Bodemkwaliteit en waterbesparing De Kempen • Korteketenverkoop, 24/7-winkel • Integrated Pest Management Grondwaterbeschermingsgebieden • Robuuste aardappelen • Verwaarden zuivelreststromen • Entmachine boomkwekerij • Sensorisch landschap • Koolstofboeren, samenwerking industrie • Ammoniak- en geurreductie melkveehouderij • Diervriendelijk en wildreddend maaien • Kunstmestvervangers • Verwaarden van strokenteelt • GreenTech Port Brabant • **2022** • Vleermuizen in koolteelt • Financiering landbouwgrond • Innovatieve biologische champignonteelt • Veldwacht, sensoren in de tuinbouw • Bean Cam, biologische sperziebonen • EU-netwerk klimaatslimme bedrijven • Plant-Pads • Vitaliser-behandeling voor drijfmest • Betaalde Bloemstroken, biodiversiteit • Precisieberegening De Kempen 22-23 • Bamboerin • Earth Watch Brabant • NGIN jongeren, BAJK-SFYN-AFTH • Laarbeek Water neutraal • Opslag duurzame energie, pilot Sint-Oedenrode • Hutten-Aarde positief • Energie: Boer-MKB, Roosendaal • Bee Deal Molenschot • Hightechsensoren in de veehouderij • Plantmachine zoete aardappel • Plantaardige bemesting grasklaver • Buitenleven, agrarische kinderopvang Tierelier • Agrocampussen, implementatie • Datamanagement in de varkenshouderij • Circulaire aardbeienteelt • Uv-filter ter voorkoming bruinrot • Waterstof als energiebron glastuinbouw • Verbeteren luchtkwaliteit grensregio • Met minder koeien meer verdienen • Symbiose pootaardappelen en bonen/erwten/wikke • Implementatie uv-licht bij bestrijding meeldauw • Ondergrondse druppelirrigatie op grasland • **2023** • ...

PERIODE 2020 – 2023

Bestuur:

Wim Bens (voorzitter)

Elies Lemkes-Straver

**ALTIJD GEMOTIVEERD,
NOOIT HELEMAAL
TEVREDEN.
DAN KOM JE VOORUIT**

■ Innovatiethema 2020 – 2023:
Hightech, natuur en landbouw

■ Uitgelicht project: Door hightech maaien op tijd gewaarschuwd voor wild

■ Biologisch rundveebedrijf familie Oomen

■ Oirschot

■ 120 zoogkoeien en
210 kalveren en ossen

■ Ras blonde d'Aquitaine

■ 150 hectare grasland, 40 hectare akkers,
1.000 hectare voor begrazing

Bij maaiwerkzaamheden lopen konijnen, Kievieten en reeën het risico om geraakt te worden. Daarom gebruikt de familie Oomen als eerste in de Benelux een hightech wildreddend waarschuwingssysteem. Met steun van LIB monitort de familie de resultaten en geeft ze hierover voorlichting aan andere boeren en natuurbeheerders.

In Noord-Brabant weten technologie en landbouw elkaar steeds beter te vinden én te versterken. Met het innovatiethema Hightech, natuur en landbouw wil LIB die ontwikkeling versnellen. Ondernemers brengen hightech innovaties succesvol in de praktijk. Het zorgt voor verbeteringen op het gebied van arbeid, weinig milieupact, efficiëntie, maar ook kwalitatief betere producten en toegevoegde waarde. De inzet van data maakt het in de toekomst mogelijk om nog sneller en effectiever in te spelen op veranderingen op het gebied van klimaat, natuur, milieu en samenleving.

Met agrarisch natuurbeheer nemen boeren en tuinders maatregelen om de kwaliteit van natuur en landschap te verbeteren. Met hightechoplossingen geeft de familie Oomen hun eigen vooruitstrevende draai aan het beheer van pachtgronden.

De grazende runderen doen het werk op het open heidelandschap. De vader en zoons Oomen voeren de werkzaamheden uit in nauwe samenwerking met coördinator Luc Roosen van Natuurmonumenten.

Ontelbare balen hooi staan opgestapeld in de paardenstal van de familie Oomen in Oirschot. Het gedroogde gras is bedoeld om de ruim driehonderd runderen die in het nabijgelegen natuurgebied Kampina rondlopen in de wintermaanden bij te kunnen voeren. In het gangpad staan grote zakken haver als extraatje voor kleine kalveren.

Vader Peter en zoons Bastiaan en Jasper voeren werkzaamheden uit voor Natuurmonumenten in ruil voor het gebruik van de grond. Wat mag en niet mag, is nauwgezet uitgewerkt in een pachtvereenkomst tussen beide partijen. “Het is natuurgrond en geen agrarische grond”, benadrukt Luc Roo-

sen (1958), coördinator natuurbeheer bij Natuurmonumenten in Midden-Brabant. “De natuur moet er beter van worden.”

Een van de taken is het maaien van de graslanden, een heikele missie in een natuurrijk landschap. Reeën, konijnen, hazen, patrijzen en fazanten houden zich vaak schuil in het hoge gras. En dat kan ook een broedplaats zijn voor weidevogels, zoals de Kievit. “We stellen het maaien daarom uit tot na het broedseizoen, en schrijven voor dat percelen van binnen naar buiten gemaaid worden, zodat dieren weg kunnen vluchten”, legt Luc uit.

Voorafgaand aan maaiwerkzaamheden lopen vrijwilligers en medewerkers soms zij aan zij de percelen af. “Maar zelfs dan kun je nog een reekalf over het hoofd zien”, weet de coördinator natuurbeheer. “Ze houden zich juist doodstil als er gevaar dreigt.” Daardoor hebben zowel vader als beide zoons ooit een reekalf aangereden. “Die kunnen krijsen als een baby”, herinnert Peter Oomen (1955) zich als de dag van gisteren.

Veel boeren die natuurgronden beheren, hebben een zogeheten wildredder op hun tractor. In de meeste gevallen is dat een sirene die afgaat als dieren worden gedetecteerd in het veld. Het is een beproefde techniek die voor Jasper (1998) en zijn broer Bastiaan (1992) niet ver genoeg gaat. Zij hebben vijf jaar geleden op een beurs hun oog laten vallen op een hightechoplossing van de in Oostenrijk gewortelde fabrikant Pöttinger: de Sensosafe.

De vinding bestaat uit een balk voor de maaier met daarop sensoren die het weerkaatsende natuurlijke licht met verschillende golflengten meet. Bij alles wat afwijkt van het groene gras treedt het alarmeringssysteem direct in werking. “De maaier gaat binnen een halve seconde automatisch omhoog en wij krijgen een signaal in de tractor waardoor we direct kunnen remmen. Het is zelfs mogelijk dat het voertuig automatisch stopt”, legt Jasper uit. “We zijn de eerste in de Benelux die op deze manier maaien. We willen graag een voorbeeldfunctie vervullen.”

Luc roemt de investering. “Het typeert de familie Oomen. Wij maken met al onze pachters afspraken, maar zij gaan altijd een stapje verder. Toen ze de wildredder in gebruik namen, ben ik meteen gaan kijken en heb ik het aan de grote klok gehangen. De machine heeft nu de aandacht van iedereen die met natuurbeheer bezig is.” Bij vader Peter overheerst de nuchterheid: “Het is onze taak om te zorgen voor een mooie gezonde leefomgeving voor mens, dier en plant. Wij hebben de afgelopen dertig jaar vaak het wiel opnieuw moeten uitvinden en dat blijven we doen, maar nu wel met de modernste technieken.”

Sober rantsoen

Naast de hightechwildredder gebruikt de familie een precisiewiedeg om ongewenste kruiden en grassen te verwijderen. De zoons hebben ook gekozen voor een nieuwe tractor met een luchtdrukwisselsysteem. Zo kan de bandendruk omlaag om te zorgen dat de grond waarop ze werkzaamheden verrichten zo weinig mogelijk belast wordt.

Ook experimenteert de familie met een variëteit aan gewassen, zoals luzerne, sint-jansrogge, zonnebloemen, spelt, haver, gerst en koolzaad. Dat laatste is een rijke voedselbron voor vlinders en insecten, en de olie in de plant is een waardevolle aanvulling op het sobere rantsoen van de runderen. “We kiezen niet voor wintertarwe, al heeft dat een wat hoger rendement. We kijken ook naar de meerwaarde voor de biodiversiteit”, zegt Jasper. “Een volgende stap is dat we de olie willen benutten voor humane consumptie en de reststromen gaan voeren aan de dieren”, blikt Bastiaan vooruit.

Reststromen die niet aan de koeien zijn te voeren, bijvoorbeeld omdat er jakobskruid in zit dat giftig is voor vee, composteren de ondernemers. Daarvoor gebruiken ze de in Japan bedachte techniek *bokashi*. Met behulp van micro-organismen fermenteert het organisch materiaal. Het eindproduct gaat als grondverbeteraar terug op het land en zorgt er mede voor dat de bodem water beter vasthoudt. Daar profiteren de gewassen weer van.

De stierkalfjes van het ras blonde d'Aquitaine gingen in het verleden naar mesterijen. De familie wil ze graag ‘een langer leven in de natuur gunnen’. “Door ze te castreren

maken we van een stier een vriendelijke os en dan kunnen ze veel langer bij de kudde blijven in een gebied waar heel veel toeristen komen”, vertelt Peter. “Het vlees zetten we rechtstreeks af aan particulieren via pakketten en boerderijwinkels.”

Op het lijf geschreven

De samenwerking tussen Natuurmonumenten en het boerengezin start begin jaren negentig. Peter is opgeleid als tuinarchitect en stapt na het vroege overlijden van zijn vader in het ouderlijk bedrijf. Het is een kalverhouderij in Loon op Zand, waar kalfjes afkomstig van de melkveehouderij opgroeien voor de vleesconsumptie. “Dat gezeul met dieren, zoals ik het noem, paste niet bij mij.”

Als hij een dekstier levert aan de boer die destijds in de Kampina het natuurbeheer verzorgde, ziet hij een werkwijze die hem op het lijf geschreven is. Peter en zijn vrouw Marja kunnen een aantal jaren later de bedrijfsvoering overnemen en vestigen zich aan de rand van het natuurgebied, in Oirschot. De beide zonen willen voortborduren op wat hun ouders hebben opgebouwd. “Zolang ik kan praten, wil ik boer worden”, zegt Bastiaan (1992). “We hebben geen superdik belegde boterham en werken tachtig uur in de week, maar dat vind ik prima.”

Lang niet elke teelt verloopt succesvol. Om het label biologisch te houden, mag er geen kunstmest of chemische gewasbescherming aan te pas komen. Daarnaast is beregenen van de percelen uit den boze. “Dan proberen we het volgende jaar weer”, relativeert Bastiaan. Luc: “Voor de natuur is een mislukte oogst prima: het wild, vogels, vlinders en insecten hebben volop te eten en beschutting.”

Spannend blijft het om alle investeringen rond te blijven rekenen. De familie wil graag meer zekerheid van Natuurmonumenten in de vorm van een langjarige pachtovereenkomst. Daar gaan beide partijen voor om tafel. “Logisch”, vindt Luc. “Wij zijn er ontzettend mee geholpen dat zij een bult werk voor ons doen. En juist een sterke relatie geeft ruimte voor innovatie.”

De familie ervaart ook weerstand vanuit de boerengemeenschap. “Met dat geklooi voor de natuur ga jij het echt niet redden”, citeert Peter een collega. Zijn zoon Bastiaan: “We worden nog weleens weggezet als mensen met paard-en-wagen en open sandalen.” Jasper: “Dat maakt ons juist gedreven om te laten zien wat met hightechlandbouw mogelijk is in de kwetsbare natuur.”

Peter stond afgelopen seizoen bij een van de percelen zonnebloemen in het natuurgebied toen hij werd aangesproken door ‘een gefrustreerde boer’. “Die wilde graag eens vertellen wat er allemaal verkeerd was aan het landbouwbeleid waarbij boeren worden uitgekocht met het oog op de natuur.” Bezoekers die het gesprek aanhoorden, reageerden even later ook: “Wij vinden jullie werk fantastisch en hopen dat jouw zonen dit nog heel lang willen doen.”

De nieuwe generatie ziet volop kansen voor het biologische boerenbedrijf. “Het draait nu vooral om de uitstoot van stikstof, dat een bedreiging lijkt te zijn voor de toekomst van alle veehouderijen rondom natuurgebieden”, zegt Bastiaan. “Maar wij zien juist de kracht van natuurbeheer. Onze runderen zetten de stikstof in de planten om in eiwitten voor menselijke consumptie. Natuurbeheer is hard nodig en je kunt lang niet alles machinaal doen.”

Jasper: “We zijn in feite één grote kringloop. We voeren geen krachtvoer aan onze dieren en gebruiken de vaste mest om het bodemleven op de gepachte gronden te verbeteren. We zetten graag een stap verder als het daar beter van wordt. Dat hebben we met de papepel ingegoten gekregen.”

Probeer maar eens wat

Vooruit blijven kijken, dat is de rode draad als de familie Oomen over de bedrijfsvoering praat. “Ik ken geen ander bedrijf met wie wij zo intensief samenwerken”, oordeelt Luc.

“We zeggen intern vaak dat we van pachters partners willen maken. In dit geval zijn we al jarenlang partners. Deze familie komt regelmatig met ideeën en voorstellen waar wijzelf niet aan hebben gedacht. We hebben veel vertrouwen in de familie, en dus zeggen we regelmatig: probeer maar eens wat.”

“We zijn altijd aan het zoeken, en bedenken oplossingen hoe het beter kan. Techniek helpt ons daarbij”, zegt Jasper. “Samenwerken is belangrijk om vooruit te komen.” Luc: “Zij zijn gemotiveerd en niet snel tevreden. Zo’n maaimachine vind ik een gedurfde investering en superinnovatief.”

Bastiaan: “Ik zeg altijd: als je achter de kudde blijft hobbelen, dan loop je in de stront. Je moet je nek uitsteken om te voorkomen dat alles blijft zoals het is. We kunnen echt wel mopperen aan de keukentafel, maar we zijn het ook bijzonder vaak met elkaar eens.” Zijn vader betwijfelt vaak openlijk of ‘dat soort dure investeringen’ wel noodzakelijk zijn. Maar hij laat zich door de andere familieleden overtuigen. “Ik moet bekennen: het werkt allemaal uitstekend”, concludeert Peter.

PROJECTEN VOOR HET VOETLICHT

2020

Van koolstof uitstoten naar vastleggen

Door extra maatregelen in de landbouwpraktijk komt meer CO₂ in de bodem

De landbouw is een van de weinige sectoren die in staat is om CO₂ uit de atmosfeer te halen en door middel van een duurzame landbouwpraktijk langdurig vast te leggen in de bodem. Udea, de biologische groothandel achter Ekoplaza, zet boeren in om stap voor stap klimaatneutraal te worden.

De eerste stap is dat de groothandel samen met biologische boeren aan de slag gaat met *agroforestry*, een betere bodem, meer inzet voor biodiversiteit en landschapsbeheer. Twee Brabantse deelnemers zijn het akkerbouwbedrijf van de familie Smits van Oyen en fruitteler Harrie van den Elzen.

2020

Aardbeien onder de zon(nepanelen)

De beperkte ruimte optimaal benutten voor de productie van energie en fruit

In de gemeente Meierijstad heeft fruitteler Maarten van Hoof in een proefproject zonnepanelen gecombineerd met fruitteelt. Het telen van aardbeien en frambozen gebeurt onder lichtdoorlatende PV-panelen. De praktijkervaringen van de tuinders stemmen positief. Zowel de opbrengst van zijn gewassen als van de zonnepanelen is goed. Van Hoof wil gaan uitbreiden naar meer dan 10 hectare zonnepanelen boven zijn fruit. Ook andere tuinders gaan met het idee aan de slag.

2020

Food Heroes kloppen op de deur

Voedselverspilling tegengaan op het bedrijf

Met een kleine zeshonderd deelnemers uit 27 landen komt in 2020 een einde aan het vierjarige project Food Heroes. Voedselpioniers Tristram Stuart en Carolyn Steel zijn de belangrijkste sprekers op het afsluitende congres. Met een budget van 5,7 miljoen euro is in zes Europese landen een belangrijke impuls gegeven om voedselverspilling en -verliezen aan het begin van de keten tegen te gaan.

In het project is onder andere samengewerkt met Greenco (gedroogde tomatenproducten), Genson (het verwaarden van aardbeien die niet goed genoeg zijn voor de supermarkt tot onder andere likeur), In Ovo (genderdetectie in het ei om het doden van eendagshaantjes te voorkomen) en de campagne Meat the Male (het consumeren van vlees van bokken).

2021

De boom als maatschappelijke dienstverlener

Een verticaal bos als natuurlijke airconditioning

De boomkwekerij is al langer bezig met het verhogen van de bijdrage van 'de boom' aan maatschappelijke uitdagingen, zoals hittestress in de stad en klimaatverandering. De 'Trudo Toren', die op Strijp-S in Eindhoven is verschenen, is een goed voorbeeld, met speciaal daarvoor opgekweekte bomen van Van den Berk Boomkwekerijen. In dit 'verticale bos' staan 125 bomen en 5.200 planten en struiken, naar voorbeeld van het 'Bosco Verticale' in Milaan. Inmiddels is het de meest gefotografeerde 'flat' in Eindhoven. De boom doet zijn werk als natuurlijke airconditioning.

Ook Boomkwekerij Ebben is aan de slag, met 'de boomveer'. Dat is een lichtgewicht systeem waarbij de boom niet met zijn wortels in de bodem staat, maar in een technische constructie. Een boomveer weegt daardoor maar een tiende van het gewicht van een boom in de bodem en kan daardoor gemakkelijker een plek in de stad krijgen. En kan als natuurlijke windmolen bewegen en energie produceren. Ook sensoren krijgen een grotere rol om met de boom te communiceren.

EEN KATALYSATOR, EEN SPRINGPLANK, EEN KENNISBANK

Starten is niet moeilijk. Volhouden wel. Bij de start van LIB in 1995 sprak mijn voorganger Ad Latijnhouters openlijk over ‘een unieke samenwerking aan de toekomst van land- en tuinbouw tussen overheid en georganiseerde boeren’. Die blijkt tijdbestendig en stormvast, want LIB is na ruim 25 jaar nog altijd springlevend.

De waarde van de samenwerking binnen LIB is heel bijzonder. Het levert niet alleen toonaangevende innovaties op, maar zorgt ook voor een sterke basis met het netwerk onder die innovaties. LIB biedt de vernieuwende ondernemers een katalysator, springplank en kennisbank voor hun vindingrijkheid.

Het is een drie-eenheid die de werkwijze tot een succes maakt. De relatief kleine bedragen die in het begin van een innovatieproces een belangrijke aanjaagfunctie hebben en vernieuwing laten ‘vliegen’. Toegang tot kennis voor ondernemers, zodat zij het wiel niet steeds opnieuw uit hoeven te vinden en vaak al geholpen zijn met coaching en expertise op hun innovatieroute. En LIB is het platform en netwerk van ondernemers, overheden, kennisinstellingen en andere intermediaire organisaties.

Boeren en tuinders hebben een sleutelrol in onze samenleving en dragen bij aan het oplossen van ingewikkelde maatschappelijke vraagstukken en uitdagingen van vandaag en morgen. Daarbij vinden ze ZLTO aan hun zijde. Wij leveren de experts die vernieuwende ondernemers helpen bij hun innovatie. Ik ben trots hoe Geert en Marjon LIB hebben vormgegeven tot een effectief en dynamisch instrument dat steeds weer voortstuwt op actuele ondernemerswensen en maatschappelijke ontwikkelingen.

Nog veel belangrijker is dat onze brede land- en tuinbouworganisatie innovaties opschaalt van 1 naar 10, van 10 naar 100 of van 100 naar 1.000. Onze rol is dat zo veel mogelijk

agrarisch ondernemers en agribusiness een bewezen innovatie omarmen. Duizend bloemen laten bloeien is een mooie start, maar het is net zo belangrijk om er samen een kleurrijk landschap van te maken. Dat doen we samen, want dan kom je verder.

LIB heeft haar waarde meer dan bewezen. Ik heb er alle vertrouwen dat haar belang en toegevoegde waarde ook de komende tijd een belangrijke rol blijven spelen, want de uitdagingen van boeren en tuinders in onze provincie zijn immers onverminderd groot.

Wim Bens
voorzitter ZLTO

PIONIERS HELPEN DE BRABANTSE SECTOR EN ELKAAR VERDER

Met trots kijk ik naar ruim 25 jaar samenwerking met ZLTO in LIB-verband. Trots vanwege de resultaten die we hebben bereikt met de vele initiatieven van Brabantse ondernemers in en rond de agrarische sector. Trots omdat innovatie voor het verduurzamen van de agrarische sector een gezamenlijke inspanning vergt: van zowel landbouw, bedrijfsleven als de overheid. En trots op de wijze waarop LIB al die jaren heeft meebewogen met de maatschappelijke ontwikkelingen en de veranderende vraag van innovatie in de sector. Een van onze evaluatoren heeft het ooit treffend verwoord: 'LIB is het toonbeeld van een lerende organisatie.'

Lerend is het ook geweest voor de deelnemers die het hebben aangedurfd hun initiatief in te dienen en daarmee hun droom waar te maken. Daar hebben we veel prachtige voorbeelden van gezien de afgelopen 25 jaar. Initiatieven die inmiddels veel voor de Brabantse agrifoodsector betekenen. Ik wil dan ook grote dank uitspreken dat zij die stap samen met LIB hebben kunnen en willen zetten. Ook omdat hun verhalen hopelijk een inspiratiebron vormen voor de volgende generatie deelnemers.

De landbouw- en voedselketen zit in ons DNA en is dé basis voor de Brabantse economie en gemeenschappen. We zijn dan ook schatplichtig om de toon te zetten voor het landbouw- en voedselsysteem van de toekomst. Deze transitie is een zaak van lange adem en een combinatie van grote én kleine stapjes vooruit. En dit is niet alleen de verantwoordelijkheid van de boer, maar een opgave voor de hele keten, van producent tot consument. Maar dat is nu het unieke van Brabant: alle onderdelen van die voedselketen zijn in de provincie vertegenwoordigd. Daarbij hebben we enorme kennis en ervaring, vakmanschap en innovatiekracht. Met structurele veranderingen voor een nieuw ecosysteem kunnen we dus bijdragen aan een nieuwe balans tussen economie, maatschappij en ecologie.

Zodat we ook in de toekomst kunnen genieten van gezond eten uit een gezonde sector in een gezonde leefomgeving.

Duidelijk is dat LIB een waardevol instrument is in die transitie en niet alleen innovatie stimuleert en faciliteert, maar ook verbindt en nieuwe initiatieven aanjaagt. Ik heb er alle vertrouwen in dat we daar de komende jaren weer opnieuw aansprekende voorbeelden van zullen zien.

Elies Lemkes-Straver

Gedeputeerde Landbouw, Voedsel, Bodem en Brede Welvaart

25 + 2 JAAR

LIB viert in de zomer van 2022 het uitgestelde 25-jarige jubileum. Pakweg honderd boeren, tuinders, bestuurders en wetenschappers komen samen bij de Philips Fruittuin van Carlos en Anneke Faes.

“**HET BLIJFT NODIG
DAT ‘BELEID’ DE
PRAKTIJK
ONTMOET**”

Provinciaal beleidsmedewerker
Paul van Enckevort

“**SAMEN GEZOCHT
WELKE INNOVATIES
VOOR DE LANDBOUW
NODIG ZIJN**”

Gedeputeerde Anne-Marie Spierings

“**INITIATIEFNEMERS
KUNNEN ZICH
CONCENTREREN
OP DE INNOVATIE**”

ZLTO-projectleider Peter Paree

“ WE STAAN PAS AAN HET BEGIN VAN DE CIRCULAIRE LANDBOUW ”

Melkveehouder Mathé van den Bosch

“ LIB ZAG DE KANSEN TOEN ANDEREN DIE NOG NIET ZAGEN ”

Akkerbouwer en innovator
Jaap Korteweg

“ MOOI OM DE KENNIS UIT BRABANT NAAR ELDERS TE BRENGEN ”

Professor John Grin

Colofon

Hoofdredactie: Geert Wilms en Marjon Krol (LIB), Mark de Jong (ZLTO)

Redactie: Michiel Elands

Fotografie: Hans Zeegers en Christiane Schleyer, LIB, Michiel Elands

Coördinatie: Frans-Jozef Willems

Artdirection en vormgeving: Rudger Smits

Tekstrevisie: Marc de Smit

Drukwerk: Klomp Offsetdrukkers

Realisatie: Hagelaar Studio's

Met medewerking van: Provincie Noord-Brabant, ZLTO, alle ondernemers en betrokkenen

Contactgegevens Bureau LIB:

Onderwijsboulevard 225, 5223 DE 's-Hertogenbosch

Postbus 100, 5201 AC 's-Hertogenbosch

www.stuurgroeplib.net

Geert Wilms T 06 533 639 30 E geertwilms@stuurgroeplib.net

Marjon Krol T 06 533 639 37 E marjonkrol@stuurgroeplib.net

**OMDENKERS_{EN}
DOORZETTERS**

